

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Алексић Радомир, др Бошковић Радосав, др Гришкајић Ирена, др Коларич Рудолф,
Конески Блаже, др Николић М. Берислав, др Павловић Миливој, др Пецо Асим
др Пешикан Миџар, др Стевановић Михаило, др Храсиће Мајје*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVIII — св. 1—2.

БЕОГРАД

1969.

ЕГОН ФЕКЕТЕ

ОБЛИК, ЗНАЧЕЊЕ И УПОТРЕБА ОДРЕЂЕНОГ И
НЕОДРЕЂЕНОГ ПРИДЕВСКОГ ВИДА У
СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Докторска дисертација, одбрањена 15. маја 1967. године на Филолошком
факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали:

Др Михаило Сивановић,
редовни професор Универзитета

Др Миљар Пешикан,
виши научни сарадник Института за српскохрватски језик у Београду

Др Асим Пецо,
доцент Универзитета

СКРАЋЕНИЦЕ

- Анд. — Андрић Иво, На Дрини ћуприја, изд. Младост, Загреб 1962.
- ВП I—VII — Вукова преписка, књ. I—VII, Београд 1907—1913.
- НПосл. — Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић (државно издање), Београд 1900.
- НПр. — Српске народне приповијетке, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић, у Бечу 1853.
- Вук Рј. — Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић, у Бијограду 1898.
- ГПС — Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Карацића књ. III, св. 1 (државно издање), Београд 1894.
- ДЗак. — Законик пара Стефана Душана, издао и превео Никола Радојчић, изд. САНУ, Београд 1960.
- Држ. — Држић Марин [Дундо Мароје] Дјела I, изд. Југославенске академије знаности и умјетности, Загреб 1875.
- ЗБЛФ — Зборник за лингвистику и филологију Матице српске, Нови Сад.
- ЖП — Жичка повеља, ЗБЛФ, књ. II, Нови Сад 1959, 78—87.
- ИЕС — Вук Стеф. Карацић, Скупљени историјски и етнографски списи, књ. I (државно издање), Београд 1898.
- ЈФ — Јужнословенски филолог, Београд.
- Кал. — Калеб Вјекослав, Огледало, изд. Просвета, Београд 1962.
- КЈ — Књижевност и језик, Београд.
- Ков. — Ковачић Анте, У регистратури, изд. Југословенска књига, Београд 1950, 9—200.
- Коч. — Кочић Петар, Сабрана дела, књ. I. Српски писци, изд. Просвета, Београд 1961.
- Лаз. — Лазаревић К. Лаза, Приповетке, изд. Просвета, Београд 1963, 1—200.
- Лал. — Лалић Михајло, Зло прољеће, изд. Нолит, Београд 1963, 9—200.
- Наз. — Назор Владимир, С партизанима, изд. Просвета, Београд 1963.
- НЗ — Нови завјет Господа нашега Исуса Христа, превео Вук Стеф. Карацић, Беч 1847.
- НЈ — Наш језик, Београд.
- НТ — Толстој И. Никита, Значење кратких и пуних форми придева у старословенском језику [расправа на руском]
- Петр. — Петровић Вељко, Препелица у руци и друге сличне приповетке, изд. Просвета, Београд 1965.

- Пов. — Старе српске повеље и писма, књ. I, Дубровник и суседи његови, II део, средно Љуб. Стојановић, Београд — Ср. Карловци 1934.
- Пол. — Политика, београдски дневни лист.
- РЈА — Рјечник хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности, Загреб.
- РСА — Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, Београд.
- Ђоп. 1. — Ђопић Бранко, Доживљаји Николетине Бурсаћа, изд. Бранко Ђонових, Београд 1962.
- Ђоп. 2. — Ђопић Бранко, Пролом, изд. Просвета, Београд 1962, 7—150.
- Ђос. — Ђосић Добрица, Корени, изд. Просвета, Београд 1964, 17—217.
- СЕЗБ — Српски етнографски зборник, Београд.
- СДЗБ — Српски дијалектолошки зборник, Београд.
- Шим. — Шимуновић Динко, Приповетке, изд. Бранко Ђонових, Београд 1963, 17—217.

У В О Д

1. Иако проблем тзв. придевског вида, тј. двојакних — краћих (простих) и дужих (сложених) — облика придевске парадигме у словенским језицима већ одавно заокупља језичке стручњаке, граматичаре и лингвисте, наука о језику ни до данас још није добила једну посебну и исцрпну студију посвећену овом значајном морфолошко-синтаксичком феномену. Сва истраживања усмерена су, наиме, углавном на материјал и стање старословенског језика (будући да се полази од уверења да је ситуација у вези са придевским видом најбоље очувана управо у њему) док су остали словенски језици, нарочито савремено стање у њима, осветљавани само узгред, најчешће само у оквиру одељка школских граматика. Чак ни српскохрватски језик — у којем су двојаки, из словенске заједнице наслеђени облици двојаке придевске парадигме остали и до данас сачувани боље него у другим словенским језицима — није био предмет комплетније анализе у овом правцу.

2. У жељи да макар и донекле попунимо ову празнину, те покренемо даљу дискусију и проучавање овог иначе замршеног проблема, ми посвећујемо овај рад испитивању придевског вида у савременом српскохрватском језику, у његовом синхроничном пресеку, обраћајући пажњу, пре свега, на употребу, функцију и значење двојакних облика придевске промене у њему, а остављајући углавном по страни проблеме генезе ових облика као и детаљнију анализу њихове дијахроничне перспективе и историјске еволутивне линије. За ово постоје два основна разлога: 1) савремени, модерни књижевни језик, од Вука наовамо, пружа у семантичком, синтаксичком и стилском погледу далеко богатију и разноврснију контекстно-тематску грађу од језика у сачуваним старим споменицима (што омогућава и знатно комплексније и комплетније праћење употребе ових облика) и 2) савремени материјал, насупрот старом, дозвољава сигурније подвргавање грађе контроли језичког осећања (што је од посебне важности за проблем

којим се овде бавимо, нарочито када је реч о функцији и значењу ових облика). Ово, дакако, не значи да је грађа старог језика потпуно пренебрегнута. Она је испитана и коришћена у границама које омогућава, дакле у свим приликама где су се потврде за поједине ситуације могле изнаћи.

3. Грађа за овај рад црпена је пре свега из дела Вука Ст. Карацића у Вукових народних приповедака, затим из дела наших савремених писаца, поглавито оних који потичу са оне територије на којој се и данас у говору народа тога краја чувају двојаки облици придева (тј. писаца са наше западне и централне језичке територије), а ексцерпиран је, целовитости ради, и материјал писаца источног језичког подручја, затим материјал који пружа Рјечник ЈАЗУ, Речник САНУ, грађа Института за српскохрватски језик у Београду, дневна штампа и др.¹

Материјал смо, дакле, узимали из писаних извора, што значи да у испитивању полазимо од морфолошког облика као дистинктивног елемента, не упуштајући се, самим тим, у акценат, квалитет и квантитет акценатованих и неакценатованих слогова као елемента видске системе.

Мада акценат у системи придевског вида има своје место, ми ту компоненту ипак нисмо узимали у обзир јер 1) писани текст и не омогућава никакво аналитичко оперисање акценатом и 2) многи придеви таквог су типа да и не познају акценатске разлике зависно од категорије (не)-одређености. Сем тога, свакако стоји и питање, недовољно до сада обрађено — да ли се још увек и у којој мери у савременом говорном језику одређеност односно неодређеност дистинктивно везује за акценат, његов квалитет, квантитет и место. Јер, као што је и А. Белић утврдио „придеви све више губе своје старе акценатске особине и... данас се још запажају [само] у овим случајевима: 1) Када су придеви двосложни и када имају у промени неодређеној на другом слогу од краја ¹, они имају у одређеном облику [˘]: *блага* : *благѝ*, *јака* : *јакѝ*, *гладна* : *гладнѝ* итд. 2) Када су придеви тросложни и имају [˘] на претпоследњем слогу у женском и средњем роду неодређене промене, они имају повучен акценат у одређеним облицима: *далеко* : *д̀алекѝ*, *високо* : *в̀исокѝ*, *илавѝйна* : *ѝлавѝйна* итд. *Од свих осталих њишова има много одстиујања*

¹ Ми у овоме раду нисмо осветљавали дијалектолошку ситуацију, јер „наша дијалектолошка литература уопште даје сасвим оскудне податке о стању придевског вида у нашим говорима“ (П. Ивић, О говору галипољских Срба, 367); материјал који садрже дијалектолошке расправе није довољан да би се комплетније могле пратити сложене и разноврсне синтаксичке прилике и потпуније одредити све оно што је у вези са придевским видом релевантно. (Напомена: Потпуни подаци о цитираној литератури биће дати касније, у завршном делу целокупног рада).

тако да се стари односи покашто своде тек на понеки пример (испореди *сѣѣра* : *сѣѣра̄* и слично)² док „у врло великом броју ѿридева нема никакве разлике између акценѣа одређеног и неодређеног ѿридевског вида“³ [подвукао ЕФ].

Вук у својој граматичи³ у вези са акцентом говори само о промени овог првог типа (док други и не региструје) показујући следеће акценатско-обличке дистинктивне односе у оквиру придева мушког рода :

1) придеви неодређеног вида типа *жѣѣ* имају у генитиву јд. двојаке облике: краће — *жѣѣа* (са другачијим квалитетом акцента, $\hat{\rightarrow}$) и сложене — *жѣѣѣг(а)* (са акцентом генитива номиналног облика);

2) одређени вид типа *жѣѣѣ*, међутим, у свим падежима задржава исти акценат, $\hat{\rightarrow}$, и има само дуже, сложене облике парадигме.

Из овога би, дакле, произлазило да од придева типа *жѣѣ*, (*жѣѣа*, *жѣѣѣ*) значење неодређеног вида имају у зависним падежима не само краћи облици парадигме (*жѣѣа*, *жѣѣѣ* итд.) већ и дужи облици (*жѣѣѣг*, *жѣѣѣѣ* итд.) уколико је на овима дуги узлазни акценат, акценат краћих облика промене (*жѣѣѣѣг*, *жѣѣѣѣѣ* итд.); односно — од придева типа *далек*, (*далека*, *далеко*) — значење неодређеног вида у зависним падежима могу имати не само краћи облици (*зелена*, *зелену*) већ и дужи (*далеког*, *далеком*) уколико имају неповучен акценат, на месту као и зависни падежи краћих облика неодређеног вида (*далекѣѣг*, *далекѣѣѣ*), а значење одређеног вида дужи облици попримају тек изменом акцента (променом квалитета — у придева првог типа: *жѣѣѣѣг* → *жѣѣѣѣѣг*, *жѣѣѣѣѣѣ*, одн. променом места — у придева другог типа: *далекѣѣг* → *далекѣѣѣг*, *далекѣѣѣѣ*).

4. Међутим, мада је Вук у својој граматичи с правом забележио ову појаву (да дужи облици, зависно од акценатске ситуације могу имати значење или одређеног или неодређеног вида) касније школске граматике (исп. нпр. Маретићеву школску граматичу) ову могућност не показују. Не показује је ни проф. М. Стевановић у свом Савременом српскохрватском језику (исп. стр. 272—276).

За пренебрегавање овог хибридног типа, који има облик одређеног, а акценат и значење неодређеног вида (*жѣѣѣѣг*, *зеленѣѣг*), свакако има оправдања, јер се оваква акценатска опозиција у савременом књижевном изговору све више губи. Разлога за потискивање дистинктивне улоге акцента у обележавању видске опозиције у говорном језику сва-

² А. Белић, Истор. српскохрв. јез., 268.

³ ГПС, 48—49.

како има више. Можемо их тражити, сигурно, и у томе што је 1) говорна ситуација често таква да је у датом контексту елеменат (не)одређености мање или више ирелевантан или чак елиминисан као опозициона категорија, тако да се придевом осим особине ништа више и не показује⁴; 2) у томе што већина придева не познаје акценатске видске опозиције, што није могло остати без утицаја и на оне придеве који такве опозиције могу имати и 3) што се са извесном сигурношћу може говорити о томе да се, где у говорној пракси и писаној речи за то постоје услови, све више и сам *морфолошки облик* (без обзира на акценат) испољава као дистинктивни елеменат видске системе.

5. Све ово води извесном нарушавању система корелативног видског акцента чинећи акценатски терен, у овом бар правцу, доста несигурним (мада, свакако, не и у свим говорима наших дијалеката) а што, мислимо, потврђује и свакодневни живи књижевни изговор. (У којој је, међутим, мери овај процес евидентан, ми о томе, као што смо већ поменули, не можемо овде просуђивати, јер нам то писани материјал, са којим оперишемо, и не омогућава).

С обзиром на овакву ситуацију у систему акценатске видске опозиције, ми смо, као што вели и проф. М. Стевановић, „ принуђени да при утврђивању те разлике [разлике у значењу неодређеног и одређеног придевског вида — ЕФ] полазимо с а м о о д о б л и к а њихових“⁵ [подвукао — ЕФ].

⁴ Исп. у том смислу ситуације типа: Вртови жуте се у тузи/ Јесенског дана бојом жутог вина (РСА, Шимић А. 1, 21). Иду у глухом попојоу бескрајних ноћних колона (РСА, Крл. 3, 34). Исповедиће тајне своје ма и/Глувоме душеку (РСА, Стеф. Св. 3, 77). Река Благодница промицала између *дебелих храсинова*, гранатих брестова и *високог јасења* (РСА, Дач. Ж. 2, 51). Виноградар произвео столно грождје *високог квалитетна* (РСА, Самур. 1, 9). Он је говорио са хладном и *далеком објективношћу* (РСА, Андрић 5, 384). Гледа мајка *далекијем погледом* (РСА, Војн. И. 4, 81) — у којима је веома тешко рећи да ли су придеви употребљени са једним или другим акцентом (тј. да ли: *жѹтѹг* или *жѹтѹг* вина; *глѹхѹм* или *глѹхѹм* топоту; *висѹкѹг* или *висѹкѹг* јасења; *висѹкѹг* или *висѹкѹг* квалитета итд.), а то је тешко зато што у наведеним случајевима и нема правог одмеравања, опозиције по линији одређено : неодређено, већ се придевом углавном исказује само дата особина, својство. Самим тим ни акценат (као ни облик уосталом) нема овде никакву видску функцију, што омогућава да се акцентује, без штете по значење, било једним било другим начином. Исп. и закључак А. Белића: „Кад год однос предмета према ономе којему се [особина] приписује искључује разликовање одређености и неодређености, употреба вида код таквих придева постаје чисто формална“ (ib. 274). Овакве ситуације свакако су могле утицати на опште ремећење видског акцента и у случајевима где би се дистинктивни акценат евентуално могао искористити.

⁵ М. Стевановић, Савремени српскохрв. јез., 253.

6. Полазећи од облика (што чине, уосталом, и други граматичари — Маретић, Белић, нпр.) ми смо се у овоме раду морали ограничити само на оних неколико падежа код којих је разликовање двојакних облика придева данас и евидентно (номинатив и акузатив једине мушког рода, генитив, датив и локатив једине мушког и средњег рода). При томе смо, ексцерпирајући дела савремених писаца, поступили на два начина: а) у оних писаца који у зависним падежима употребљавају и дуже и краће облике (Вук, Андрић, Топић, Шимуновић, Назор, Ковачић, Кочић и др.) бележили смо све примере употребе и једног и другог облика придева; б) у оних, пак, писаца који у зависним падежима (изузимајући акузатив јд. м. рода) употребљавају, начелно, само дужи облик (Лазаревић, Ђосић, Лалић и др.) бележили смо само примере употребе придева у номинативу (одн. њему једнаком акузативу) јд. м. рода, у којима се корелација дуже и краће форме придева једино и испољава. Разуме се, спорадично или евентуално доследније употребљаване краће облике зависних падежа у појединим ситуацијама ексцерпирани смо и код ових писаца редовно.

7. У први план посматрања извукли смо номинатив и акузатив јд. м. рода будући да су ови падежи носиоци битних елемената реченице — субјекта и објекта, а сем тога то су још једини падежи чија оба облика, и дужи и краћи, употребљавају сви писци, без обзира са које територије потичу, што омогућава да се управо на овим падежима значење придевског вида најбоље и прати.

8. У оквир посматрања узели смо поглавито описне придеве, дакле оне који имају или могу имати оба придевска вида, док су углавном изостављени „једновидски“, тј. они придеви који немају обличку опозицију у номинативу јд. м. рода (придеви са суфиксалним наставцима: *-чки, -шки, -ски, -њи, -ји, -ији, -ни, -ов, -ев, -ин* и др.).⁶ Ипак смо већину придева на *-ни* (типа *народни, државни*) унели у осталу грађу, јер, и поред тога што се краћи облици многих од њих јављају знатно ређе, такви њихови облици нису непотврђени.⁷

⁶ Употреба придева на *-ов, -ев* и *-ин* испрпно је приказао проф. М. Стевановић (исп. НЈ, н. с. I, 24—39 и НЈ, н. с. II, 76—93) чиме је проблем употребе и значења ових придевских облика у начелу дефинисан и решен. (Исп. у вези с тим и Ј. Вуковић, Питања саврем. књиж. јез., 274—289). Материјал који смо ми прегледали и који бисмо могли показати само би потврдио закључке до којих је дошао и М. Стевановић.

⁷ Сем тога, интересантно је пратити и евентуалне семантичко-лексичке опозиције наставка *-ни* : *-н* код придева типа — *жшћни* : *жшћан, сшћни* : *сшћан, водени* : *воден, рођени* : *рођен* итд. Исп. нпр. М. Пешикан, Одредни придев у нашем језику, 171—174.

Као придеве третирали смо и облике трпног одн. радног придева, нарочито у оним ситуацијама у којима се они јављају у придевској функцији или у таквом положају где употреба једног или другог придевског вида може у њих имати посебно функционално обележје.

9. С обзиром на то да је основна функција придева — атрибуцка, ми смо у раду највише пажње и посветили придеву-атрибу (типа: *добар човек*). Нису, међутим, изостављене ни друге позиције и службе у којима се дистинкција двеју придевских форми може пратити. То су, пре свега, положај придева: уз атрибутив (типа: *славни град Дубровник*), уз елипсу (типа: овај *славни град* [тј. Дубровник]), уз апозицију (типа: Јаблан, *сџари*, *лукави мејданџија*), затим, функција придева у само-сталној, именичкој служби (типа: *Сий гладну не верује*), те разни други синтаксичко-семантички односи атрибутоидног одн. предикатоидног или чисто лексички диференцијалног карактера (типа: Оданде *жив* неће изаћи. — Нађоше слугу *здрава*. — Умро је *сџар* : Умро је *сџари* — итд.). Преглед свих ових и сличних односа свакако ће најбоље показати све-оно што је, по нашем схватању, за употребу и значење двојакних придевских облика и најбитније.

10. Облике придевског вида ми, дакле, не посматрамо само формално, као више или мање фреквентне морфолошке варијанте, већ пре свега као делове синтагме, реченице, одн. као компоненте ширег контекста, тј. у синтаксичким приликама које и пружају најшире могућности за исказивање и праћење функције и значења речи и њихових облика.

За нас је било битно да изнађемо тим путем основне околности које у нашем језику још увек условљавају одржавање двојаке парадигме придева, с једне стране, као и моменте који, с друге стране, теже ка томе да облике једне парадигме потисну на рачун друге (сходно познатој тенденцији језика да истозначне варијанте елиминише, односно у току еволуције семантички издиференцира).⁸

11. Желимо, међутим, одмах да напоменемо да овај рад не претендује на то да утврди категоричне и дефинитивне закључке у свим правцима. Уосталом, томе не погодује ни стање ствари које сама језичка грађа одражава. Лингвистичка анализа може, отуда, да укаже једино

⁸ Систем језичких знакова... стоји, пре свега, у вези са системом значења или појмова; када се нешто у системи појмова измени то обично има значаја за систем знакова... Али, разуме се и сама система знакова има својих процеса који помажу изграђивању њену (А. Белић, О јез. пр. и јез. разв. I, 11).

на тенденције, мању или већу уходаност, поларизованост и евентуалну закономерност у дистрибуцији и значењу краће и дуже форме придева. Анализа тих тенденција је и основна идеја овога рада чије резултате износимо у жељи да дамо макар и изванредан допринос у решавању овог сложеног али занимљивог лингвистичког питања.

12. У извођењу закључака нисмо полазили од априористичких, унапред утврђених ставова и идеја, већ смо настојали да прво утврдимо основне значењске и функционалне категорије придевског вида, а затим и то у којој мери је оправдано схватање — да у нашем савременом језику нестaje разлике у значењу дуже и краће форме придева. Настојали смо, наиме, да утврдимо да ли је та разлика одиста нестало и ако јесте — у којој мери и у којим случајевима, а ако није — у чему је разлика у време и код писаца код којих се та разлика још чува, као и — шта је условило одржавање односно нарушавање система и какве се законмерности у овом правцу могу назрети. При свему томе настојали смо да сви закључци теоријске природе буду изведени искључиво на основу онога што пружа сама грађа језика, пропуштена, наравно, кроз властито језичко осећање.

13. У настојању да дођемо до одговора на ова, а и друга питања која су нам се током рада наметала, за нас је посебну тешкоћу представљало помањкање потребне стручне литературе о проблему придевског вида, тако да у испитивању нисмо могли поћи од већ изграђених сигурнијих основа и рацшишћених ставова о овој сложеној лингвистичкој категорији.

Тешкоће су биле утолико веће што су: 1) постојећа схватања и тумачења (дата углавном само глобално у одељцима школских граматика) обично заснивана на дефиницијама прасловенске, одн. старословенске ситуације, без довољно широких оквира да би се њима могла обухватити комплетнија грађа језика и 2) што те дефиниције, као што ћемо видети, не дају ни довољно јасан ни довољно универзалан, а ми мислимо ни увек довољно тачан суд о самом значењу тзв. одређеног и неодређеног придевског вида. Ово утолико пре што чак ни фундаментални критеријум проблема — шта је одређеност и неодређеност било као граматичка било као психолошка категорија — није, мислимо, једнако третиран ни довољно јасно дефинисан.

Отуда је постојеће дефиниције било веома тешко применити на један шири, синтаксички разноврснији материјал и на основу њих извршити погодну класификацију и категоризацију грађе коју савременом језику својим изражајним богатством пружа. Нама је постало јасно

да се њима не може оперисати ни у свим случајевима, а ни увек на онај начин као што се то до сада чинило.⁹ Зато сматрамо да би цео проблем требало осветлити комплетније, а унеколико и са другачијих позиција, мада се, дакако, извесна постојећа мишљења о придевском виду не могу ни занемарити ни одбацити. Оно што их чини вредним јесте могућност да се макар и делимично примене на материјал језика.

Пошто су, међутим, по среди фундаментална питања, од којих зависи и сам приступ грађи и њена обрада, сматрамо потребним да пре саме анализе материјала поговоримо о ономе што је за тумачење придевског вида и најбитније, као и о ономе што је с тим у вези у научној литератури већ речено.

---

⁹ Ово питање двојаким придевских облика и њихових мешања у нашем језику — и сложено је и интересантно. Оно несумњиво заслужује пажњу и изискује да се захвати много шире него што је то могуће учинити у једном ... чланку (М. Стевановић, НЈ, н. с. I, 24).

ОПШТИ ДЕО

НЕКЕ НАПОМЕНЕ У ВЕЗИ СА ТЕОРИЈОМ ПРИДЕВСКОГ ВИДА

14. Тумачења значења придевског вида у савременом српско-хрватском језику проистекла су добрим делом из неких дефиниција старословенског придевског вида, будући да се полази од начелног става да су сва стара, општесловенска значења придевског вида наслеђена и, за разлику од других словенских језика, најбоље сачувана у нашем језику. Дефиниције за придевски вид старословенског језика могу отуда бити од интереса како за третман савременог стања тако и за разумевање критеријума од којих се у литератури често полази када се говори о придевском виду.

15. Ми морамо стога поменути неке од тих дефиниција, јер ћемо се при обради материје користити и њима, а не само оним што је о предметном проблему речено за наш језик, уколико се, наравно, ту наилази на разлике¹⁰, и поред тога што је, како Н. И. Толстој с правом вели, недостатак многих испитивача видске категорије у старословенском игнорисање факата других словенских језика, посебно српско-хрватског (ib. 43).

І. О ЗНАЧЕЊУ ПРИДЕВСКОГ ВИДА У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ

16. Старословенски придевски вид третиран је углавном у два правца:

Представници једнога правца заступају тезу да је тзв. одређени вид (тј. дужи облик) поникао под утицајем члана, пре свега грчког

¹⁰ Преглед мишљења изнетих у научној и граматичкој литератури о овом питању у старословенском, са освртом и критиком, дао је и Н. Толстој (исп. Значење кратких и полних форм прилагателних в старосл. языке, 43—52). Ми смо се њиме користили нарочито онда када нисмо могли доћи до изворне литературе. Целовитости ради, ми ћемо овде поновити неке од дефиниција које је и Толстој приказао, утолико пре што се с извесним његовим интерпретацијама нећемо моћи увек потпуно и слагати.

члана (с обзиром на то да су први словенски текстови преводи са грчког) па и значења и функције придевских облика изводе на бази паралелизма са чланом.

Представници другог правца, међутим, одбацују или занемарују концепцију о утицају члана на генезу и значење словенског придевског вида и истичу друге моменте као: индивидуализацију, конкретизацију и друго.

17. Тумачења која проистичу из чланске концепције доводе придевски вид у везу са категоријом *известности* : *неизвестности*, јер је та категорија примарна и за значење члана.

Најизразитији представник овога правца је Ф. Миклошич. Прихватајући дефиницију члана, коју су дали још грчки филозофи, Миклошич наводи:

„Члан... је у свим језицима по своме пореклу од демонстративне заменице и има функцију да један садржај означи као познат; заменица треба чулима слушаоца један присутан садржај да учини познатим, члан треба да му га у свести прикаже као већ познат“.¹¹

Мада вели да се „у словенским језицима један члан са потпуно консеквентном употребом није развио“¹², Миклошич ипак напомиње да „више него једна појава потврђује да се за тим осећала потреба“. За старословенски језик он, међутим, изричито вели да има члан који се надовезује на придев, никада на именицу, стопивши се с придевом у једну реч, и који је идентичан са демонстративом *jъ*, староиндијским *ja*. „Остали словенски језици, вели Миклошич, следују старословенском утолико више уколико је споменик старији, из чега следи закључак да су га имали словенски прајезици“. Старословенски језик се, по Миклошичу, у погледу употребе и развоја члана угледао на грчки, као што и у литавском и летонском сложени облици придева имају по пореклу исто значење као придев са чланом у немачком па им је и данас значење у суштини исто као у немачком.¹³

18. После овога, лако је запазити колико је и Миклошичева дефиниција придевског вида у словенским језицима, а посебно у старословенском, мотивисана концепцијом члана:

¹¹ Der artikel... ist in allen sprachen seinem ursprunge nach ein demonstratives pronomen und hat die bestimmung eine gegenstand als einen bekanten zu bezeichnen: des pronomen soll dem sinne des hörers einen gegenwärtigen gegenstand bekannt machen, der artikel ihn als seinem geiste bereits bekannt ... darstellen. Miklosich, Syntax, 124.

¹² При чему мисли на аутономан, аутономно морфологизиран члан.

¹³ ib. 124—134.

„Сложене форме придева, вели Миклошич, означавају придевском речју и именицом обележени садржај као р а н и је с п о м е н у т и л и и н а ч е п о з н а т [подвукао — ЕФ], указују на то отуда што спајање ових форми са или изричито поменутом или само у свести замишљеном именицом није настало у самом акту говора, већ се оно мора сматрати као пре тога потпуно извршеним: испореди крѣштѣ сѣ възиде б βαπτισειζ ἀγυβη — кршгени, тј. онај човек који беше крштен и нама као крштен познат уздиже се, са крѣштѣ сѣ възиде βαπτισειζ ἀγυβη после тога што је био крштен, уздиже се“.¹⁴

19. За именичке, пак, облике Миклошич каже да „означавају придевском речју и именицом означени предмет као онај који о д п р е н и је п о з н а т [подвукао — ЕФ], указују на то отуда што се спајање придевских речи са именицом мора сматрати вршеним тек у акту говора“¹⁵

20. Осврћући се на ово, Н. Толстој с правом вели да, иако Миклошичево мишљење треба сматрати уопште узев правилним, оно ипак није ни довољно исцрпно ни сасвим тачно, јер оставља по страни специфичне особине ове категорије: „Основно значење дужих облика у старословенском језику је, по Миклошичу, анафорско, тј. указује на предмет већ раније споменут, познат. Главни моменат који одређује корелацију обе форме придева јесте, дакле, првобитна или од раније успостављена веза (придева + именице) у акту говора. Међутим, овај моменат може се сматрати само делимичним случајем, појавом (и то не увек обавезном) далеко шире категорије одређености, која је у вези са низом других момената синтаксичког и лексичког реда“.¹⁶ „Моменат првог или другог спомињања лица (или предмета) не обухвата све моменте који су у вези са значењем дужих и краћих облика. Појам одређености је, по нашем мишљењу, шири од појма раније споменутог.

¹⁴ Die zusammengesetzte formen deuten auf den durch adjektivischen wort und das substantiv bezeichneten gegenstand als einen bereits erwähnten oder sonst bekannten, zeigen daher auch an, dass die verbindung diese formen mit den entweder ausdrücklich genannten oder nur hinzu in denkenden substantiven nicht erst im acte des sprachens, sonder schon vor demselben vollzogen gedacht werden muss: man vergleiche крѣштѣ сѣ възиде... der getaufte, d. h. jener mensch der getauft wurde und uns als getauft bekannt ist, stieg empor, mit крѣштѣ сѣ възиде ... nachdem er getauft ward, stieg er empor (ib. 132).

¹⁵ Die nominalen formen deuten auf den durch des adjektivischen wort und das substantiv verzeichneten gegenstand als einen vorher nicht erkannten, zeichnen daher auch an, dass die verbindung des adjektivischen wortes mit dem substantiv erst im acte der vollzogen zu denken ist (ib. 133).

¹⁶ ib. 44—45.

А и у границама овог последњег, дужи облик се не употребљава увек доследно — што показује анализа примера¹⁷.

21. Овакво Толстојево мишљење потврђује, чини нам се, и сам пример који Миклошич наводи уз своју дефиницију значења краћег облика придева („крстивши се уздиже на небо“). Миклошич га и сам преводи са „nachdem er getauft ward“ (*иошти је био кршћен*) што, дакле, не искључује могућност да смо ми (слушалац) о крштеноме и самом акту крштења могли бити у контексту, или другачије како (присуствујући, у реалној ситуацији, акту крштења, на пример) обавештени од раније. У акту говора, међутим, нама тај податак одиста може бити презентиран као нов, али тај моменат новог диктиран је карактером реченице (којом се увек нешто ново или као ново казује), а не познатошћу или непознатошћу као чисто психолошком категоријом. У конкретном примеру придев (партицип) је употребљен у свом основном значењу (партиципском) дакле, у таквом синтаксичком односу који ни данас не би омогућавао употребу дужег облика с обзиром на адвербијално-предикатску функцију у којој се налази (исп. „будући кршћен“, „бивши кршћен“ или само — „кршћен се уздигао“ и сл.).

Миклошичево тумачење сложене форме, као што ће се видети, применљиво је само на понеке случајеве атрибуцке функције придева (исп. идентификациону и спецификациону функцију¹⁸), мада не и увек и у потпуности с објашњењем које је дао (категија познатости, на пример, није увек пресудна иако има своје место у тој функцији). Објашњење које је дато за краћи облик мање је прихватљиво као општије правило.

Чланска концепција је, међутим, имала велики број следбеника међу испитивачима старословенског језика и доминирала је у науци нарочито пред крај XIX и с почетка XX века. Овде треба напоменути да су махом све касније дефиниције старословенског придевског вида дате углавном у старословенским граматикама и то без осветљавања одговарајућег документарног материјала из споменика, тако да се оне најчешће свде само на сажето саопштен став аутора, са довољно могућности да се оне различито схвате и интерпретирају.

¹⁷ ib. 78.

¹⁸ Овим терминима означавају се функције придевских облика с обзиром на класификацију материјала извршену у овом раду. Реч је, дакле, о називима које смо ради лакшег сналажења употребили за поједине категорије, значи сасвим условно, без претензија да се они као такви и усвоје.

22. Тако, на пример, А. Лескин, полазећи такође од члана, дефинише значење придевог вида у атрибутој позицији овако: „Придев... се употребљава са чланом [тј. дужи облик придева — ЕФ] онда када се атрибут односи на предмет одређен, познат сам по себи или из контекста“¹⁹. Лескин, дакле, насупротив Миклошичу, не помиње изричито критеријум раније споменутости, односно моменат спајања придева са именицом у акту говора или пре тога акта, што омогућава извесну слободнију примену на примере језика. С друге стране, међутим, Лескиново тумачење је уопштеније од Миклошичевог²⁰, а тиме и непрецизније. Лескин, на пример, не објашњава шта значи предмет „познат сам по себи или из контекста“.

23. С. П. Обнорски, опет, испитујући ову категорију у староруском језику даје уједно и карактеризацију старословенског придевог вида. Ни она се не одликује битно од већ изнетих ставова. Називајући дуже и краће облике „чланским“ и „нечланским“ формама, он вели да се оне употребљавају „у зависности од тога служе ли за то да изразе одређену, већ познату особину или, напротив, у општим цртама представљену, неодређену“²¹, чиме поново инсистира на категорији познатости и непознатости, везујући је, при томе, погрешно за појам особине, а не именице.

24. Л. П. Јакубински²² сматрајући Миклошичеву теорију „савршено тачном“ није се ни удаљавао од његових позиција. И он вели да „присуство заменичких облика придева, у једним случајевима, и њихово одсуство, у другим случајевима, првенствено изражава категорију одређености и неодређености именице“ на основу „ранијег односно првобитног спомињања предмета“. Наводећи за то примере са супстантивизираним придевима (придев као слиса) а не синтагме „придев + именица“ он додаје: „Првобитно присуство заменице (и, њ, ю) јасно се осећало, осећала се и показност — релативност ове заменице. Сравнимо, на пример, у Зографском јеванђељу: *принешоша емоу ослабленъ* (кратка форма) *жилами, на одрѣ лежаштъ...* и *рече ославленоумоу* (-томе) (заменичка форма, уколико се говори о већ познатом ослабљеном)... Објашњење пуне форме придева „као чланске“, тј. форме с чланом која

¹⁹ Gramatik, 142.

²⁰ Док се Миклошичево може применити на целу идентификациону функцију, Лескиново је неприменљиво на тополошку идентификацију, а за остале је функције, као и Миклошичево, неупотребљиво.

²¹ Исп. о томе наведену литературу код Н. Толстоја (ib).

²² Исп. Н. Толстој и његове примедбе на друге ставове Јакубинског (ib. 50 и 78).

означава већ одређени предмет потиче још од Миклошича и у својој основи је савршено тачно“ (ib).

Н. Толстој је, анализирајући наведене примере код Јакубинског, мислимо с правом истакао и показао на своме материјалу (мада објашњења нису, по нашем схватању, увек и прихватљива) да употреба краће форме у овим примерима може бити условљена не само фактом првог спомињања већ и другим факторима.

Јакубински је, међутим, како истиче и Толстој, с правом указао на могућност морфолошке дистинкције не само на основу раније (не)споменутости у акту говора, већ и на основу „лексичко-семантичких момената“, мада сама формулација Јакубинског: да је „појам одређености лексичко-синтаксички појам уколико одређеност може бити дата у самом лексичком значењу речи“ — није без извесних недостатака.

25. У круг сличних схватања иде и дефиниција проф. Ј. Хама: „Сложени се облици употребљавају када придјев било као атрибут било самостално означаје нешто што је отприје одређено или познато, или бар нешто што је прије споменуто“.²³ Хам при томе не вели шта је то „нешто“ — особина или именички појам, као ни — за кога „нешто“ мора бити одређено и коме познато.

Чланску концепцију заступали су и други (Г. Павски, Г. Гунарсон итд.).²⁴

26. Представници другог правца, међутим, нису се задовољавали идејом о подударности старословенског придевског вида са грчким чланом, односно словенског придевског вида уопште са чланом у другим језицима. Већ најранија испитивања и упоређивања старословенских превода и грчког оригинала доводила су, наиме, до закључка да потпуне подударности међу овим двема категоријама нема. Тако је још А. Вос-таков, иако у основи присталица чланске концепције, констатовао да у словенским преводима са грчког језика није редовно употребљен дужи облик придева на месту где је у грчком — члан, односно краћи облик придева — где у грчком тексту члана нема.²⁵

Мада, по свој прилици, не треба искључити утицај грчког члана на употребу дуже и краће форме придева у словенским преводима, јер је при превођењу могло бити извесног притиска у одређеном правцу, али мање-више у границама које је допуштало словенско језичко осећање, резултати компарација ових двеју категорија у два језика допуштају

²³ Hamm Josip, *Staroslov. gramatika*, 139—140.

²⁴ Опширније о њиховим ставовима и литератури исп. Н. Толстој (ib.).

²⁵ Исп. о томе цитирану литературу код Н. Толстоја (ib.).

закључак да у многим ситуацијама, као што вели Н. Толстој, словенски „преводац обично није одступао од духа словенског језика и није ропски копирао оригинал, већ је употребљавао једну или другу форму независно од присуства или одсуства грчког члана“.²⁶ Ово одступање је најочитије, дакако, у оним позицијама у којима функција члана није паралелна функцији дужег облика придева, за разлику од случајева где је грчки члан, као функционално сродна категорија придевском виду, могао бити механички преношен дужим облицима придева²⁷.

Ово значи да наш придевски вид у извесним ситуацијама може имати функцију блиску члану. Јер, као што је истицао и Миклошич, постојао је више него један разлог да се на неки начин обележи у језику чланска функција. Извесна неподударност словенског превода са грчким чланом могло би указивати и на то да нема два језика у којима је члан потпуно једнако дистрибуиран. Оно што, међутим, не може бити спорно јесте чињеница да словенски језици немају један аутономан члан (јер би га у том случају имале и именице без придевске одредбе) мада је дужи облик придева имао распоред веома сличан распореду одређеног члана, као што и „један“ (у значењу неодређене заменице, „неки“ и сл.) наспрот заменицама „тај“, „онај“ и сл. често могу бити схваћени у словенским језицима као нека врста члана.²⁸

Битна је одлика члана и придевског вида у њиховим диференцијалним могућностима и способностима, с обзиром и на њихов положај и значење. Јасно је, наиме, да члан као аутономна јединица у језицима који га имају диференцира значење именице (на линији одређености неодређености), а тек преко именице често прецизира, диференцира, одређује и функцију придева. Видска категорија, међутим, може бити способна да диференцира пре свега службу придева (на пример, у исказима типа „Срдити Марко језди низ Косово“ — где облик придева, дужи или краћи, ништа не доприноси нити одузима одређености саме личности о којој је реч, али указује на другачији синтаксички однос придева и именице ≈ Марко језди низ Косово срдит, тј. срдит је док језди), док би евентуални дужи облик придева у овом исказу елиминисао предикатоидност краћег у корист чистог атрибутивног, синтагматски нераскидивог односа (Срдити Марко језди), мада, разуме се, вид може бити истовремено и елемент значења именице, као и степена њене одређености.

²⁶ ib.

²⁷ Шире о овој проблему исп. код Н. Толстоја (ib. 51—52), а нарочито код проф. Курца (K otásce členu).

²⁸ Исп. о томе, на пример, у словеначком књижевном и народном језику: Kolarič dr Rudolf, Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika, 185—197.

Начелно, члан и вид полазе од различитог (од именице односно службе придева) али се на широком пољу срећу њихове службе. Испунили се једна од њих аутоматски је задовољена и друга.

27. Ипак, многи словенски граматичари с правом закључују да у старословенском (а свакако и у прасловенском) настанак дужег облика придева насупрот краћем облику не треба поистоветити са чланом у грчком и другим западноевропским језицима.

Овако мишљење заступао је и А. Меје који изричито вели да: „у општесловенском језику нема члана одређеног и неодређеног“. Као правилна у основи (мада недовољно применљива за шири спектар значења и функције вида) може се сматрати и његова дефиниција дуже форме придева: „у њему [општесловенском језику — ЕФ] постоји једна специјална форма придева која се употребљава када је придев у функцији атрибута уз одређену именицу и која омогућује да се појам маркира као одређен“, док се, међутим, са резервом мора, мислимо, примити његова констатација да „придев - предикат или придев - атрибут неодређене именице никада нема тај облик“.²⁹

У овој Мејеовој дефиницији ваља указати на схватање да дужа форма означава само одређени појам (не и искључиво „од раније познат“) и да се одређеност тиче именичког садржаја, а не његове особине.³⁰ Посебно је значајно што Меје наглашава да дужи и краћи облици придева нису исто што и категорија члана.³¹

28. Једну, по нашем мишљењу квалитетно нову дефиницију значења дуже форме придева као активног носиоца видске корелације,

²⁹ Le slave commun n'avait pas d'article, déterminé ou indéterminé. Mais il y a une forme spéciale de l'adjectif qui sert quand l'adjectif est l'épithète d'un substantif déterminé, et qui permet par suite de marquer si un substantif est déterminé, un adjectif prédicatif ou un adjectif épithète de substantif indéterminé n'ont jamais cette forme — A. Meillet, Le slave commun, 445.

³⁰ Ми полазимо од тога да је „одређеност“ различна, у неколико шира категорија од „познатости“. Одређени појам садржи и елемент познатости (мада не и обавезно) док је познатост ужа, субјективна категорија, у исто време и несигурна као постојећи факат у акту говорног контакта. Начелно, познат појам је увек и одређен појам, али одређени појам не мора бити у исто време и познат (исп. детаљније одељак о плану и збиру).

³¹ Проблем члана мислимо да се може сматрати потпуно разјашњеним после исцрпне и документоване студије проф. Курца у којој је аутор, поредећи грчке конструкције са чланом и одговарајуће преводе на старословенски, дошао до закључка: „старословенски нема члана; пострелативно *иже* употребљавало се књижевно по угледу на грчки члан, али истинског „члана“ барем у најстаријим преводима нема нити оно има какав посебан смисао“. — Исп. његову студију: *K otázce členu*, 228.

дан је проф. Ј. Курц. Она гласи: „Сложени словенски придев сачувао је макар и делимично своју првобитну вредност. Постпозитивна заменица давала је првобитној вези придева са именицом нарочити смисао, на пример она је истицала нарочито индивидуално својство предмета или је наглашавала особину којом се један предмет издвајао од предмета сличног са другом особином, усредсређивала пажњу на придеву итд.³²

Као што се види, Курцова дефиниција је, истина, непотпуна, недоречена али је у њој битно: 1) индивидуализација појма и 2) издвајање индивидуе из општег збира истих појмова по само њој својственој особини. Недовољно је пак, по нашем мишљењу, јасно шта значи „усредсређеност пажње на придеву“. Ако је реч о издвајању, идентификовању јединке по особини (типа: „Донеси ми *црни* капут“) ми бисмо рекли да се та усредсређеност не тиче саме придевске детерминације као такве, јер се особина и не саопштава у том случају чисте придевске детерминације ради у првоме реду (у овом случају — да је капут црне боје). Усредсређеност пажње на придев проистиче првенствено из идентификованих разлога, објављује се као знак за распознавања — маркирања једне (одређене) индивидуе именичког појма, оне која се управо по саопштеној особини разликује од осталих које ту особину немају али им није карактеристична, доминантна.³³ Сам дужи облик (ако је реч о индивидуализацији) првенствено има, дакле, функцију да укаже на *одређеност јединке дајог именичког појма и дају јединку њог именичког појма*.

Међутим, ни Курц, као и остали испитивачи, није дао дефиницију која би обухватила ширу скалу случајева у функција словенског придевског вида, али је она добро дата за функције на које се може применити.

29. На изглед Курцовом схватању блиска је и дефиниција А. Н. Селишчева. По њему „придеви у вези са заменицама и, њ, првобитно су имали вероватно ово значење: они су сами собом представљали с у п с т а н т и в и з и р а н е придеве...“.³⁴ Важнији је, међутим, други део дефиниције у којем Селишчева каже да су сложени облици „исти-

³² Složené adjektivum slovanské zachovalo aspoň částečně svou původní platnost. Postponované zájmeno dodávalo původně spojení adjektiva se substantivem zvláštníh důrazu, na př. připomínalo zvláštní individualní vlasnost předmětu, nebo důrazně odlišovalo předmět jisté vlasnosti od předmětu podobného s vlasnosti jinou, sustředovalo pozornost na adjektivum a pod (J. K., III међунар. конгрес, 46).

³³ Исп. о томе детаљно одељак о идентификационој функцији.

³⁴ Исп. Старославянский язык, 127.

цали својство или особину [квалитет]; они су усредсређивали пажњу говорног лица на ту црту означеног предмета³⁵

Супстантивизацију, једно од значења дужег облика, истицали су и други научници (Курц, Белић)³⁶ као значење карактеристично за општесловенско стање. У старословенском међутим, као што истиче Толстој, „супстантивизација, тј. употреба придева у номинативној функцији, обележје супстанције, пре свега лица, искључиво путем својства или особине, за њега обично најкарактеристичнијим и постојаним... није увек водила у старословенском језику ка употреби пуне форме“³⁷. Ово је свакако резултат каснијег развитка општесловенског стања који се задржао и у српскохрватском језику (исп. код Вука: *Богати* једе кад хоће, а сиромаш кад може (НПосл. 19). *Брз* се много пута прометне, па га и *ѿром* стигне (И. 34) — итд.), мада у тим случајевима нема у ствари праве супстантивизације типа *зло*, *добро*, *сѣдѣри*, *дрѣги*, *младѣ* и сл. већ је у питању само именичка служба придева, елипса са наслоном на именицу која се подразумева.

Толстој замера Селишчеву и то што вели да су дужи облици „подчеркивали својство или качество“ истичући да Селишчев „погрешно види разлику у самој особини“ и додаје да не може бити речи о „разлици у *сѣйену* особине [подвукао — ЕФ] (такво разликовање, истиче даље Толстој, врши се или облицима компарације или суфиксално: *-оваш-*, *-ив-* итд.)“

Посреди је, чини нам се, неспоразум настао на основу тумачења значења речи „подчеркивать“ у Селишчевљевој дефиницији. Рекли бисмо, наиме, да Селишчев није том речју подразумевао „разлику у степену особине“, као што вели Толстој, већ истицање особине као битне за идентификацију појма по тој особини. Придев, дакле, не истиче „степен особине“, већ даје предмет одваја од осталих предмета особином којом се он одликује, а придев управо ту особину истиче („подчеркивает“). Зато Селишчев и вели да говорно лице усредсређује пажњу на особину именованог предмета.

Недостатак Селишчевљевог тумачења видимо пре у занемаривању пробраности, индивидуализације појма која са придевом у дужем облику обележава, акцептира. Непрецизна је и формулација да сложени облици

³⁵ Они подчеркивали својство или качество предмета, каковим он отличался среди прочих предметов того же качества или свойства: они сосредоточивали внимание говорящего на этой черте называемого предмета (ib.).

³⁶ Исп. Белич—Голеницев—Радошевич, III међународни конгрес, 44 и Курц, ib. 44.

³⁷ Н. Т., ib. 46.

издвајају придевом детерминисани предмет „од других предмета *истиог својства или каквоће*.“ Ако је, наиме, Селишчев имао на уму предмете истих латентних особина, предмете исте врсте, (типа: *кайуи*) а различитих карактеристичних особина (*црни* : *нови* итд.) онда је његов став близак Курцу; уколико, међутим, претпоставља збир предмета потпуно истих особина (*црни, нови* капут уопште) онда је његов став сасвим нов и применљив на другачије случајеве, (типолошке, на пример) чиме не би био дефинисан основни, примарни функционални тип видске системе (идентификациона функција).

30. Једна од ретко студиозних и примерима из старословенских екстова аргументованих расправа о овоме проблему је студија Н. И. толстоја.³⁸ После свестране анализе обимног материјала, Толстој је извео овакав закључак:

„Активним чланом корелације јавља се пуна форма, одређена форма придева (доб’рый). Она означава да је предмет, на који се односи придев издвојен из општег збира њему сличних предмета који се одликују том истом особином [врстом], *уникализиран* (или по терминологији Ј. Курца и других, *индивидуализиран*) схвата се као један, *јединствен у своје роду*. Управо ово — уникализација или неуникализација — је основни садржај, основно значење категорије одређености и неодређености. Остали моменти, такви као што су, на пример, ранија споменутост, емфаза и томе слично јављају се као посебни случајеви, делимично испољавање основног значења.

Кратке форме, за разлику од других, закључује даље Толстој, појављују се као неутралне, „неодређене“ у том смислу што оне не врше улогу пуних облика, не издвајају детерминисани предмет из реда њему сличних, који имају ту исту особину [тај квалитет]. Оне само приписују ово или оно својство [квалитет] не дајући му при томе никакве допунске детерминативне карактеристике“.³⁹

³⁸ *ib.* 43—122.

³⁹ Активным членом корреляции является полная, определенная форма прилагательного (добрый). Она обозначает, что предмет, к которому относится прилагательное, выделен из общего числа ему подобных предметов, обладающих тем же качеством, *уникализирован* (или по терминологии И. Курца и других, *индивидуализирован*), воспринимает как один, *единственный* в своем роде. Именно тот — уникализация и неуникализация — является основным содержанием категории определенности и неопределенности. Остальные моменты, такие, как, на пример, вышеупомянутость, эмфаз и тому подобное, является лишь частными случаями, частными проявлениями основного значения.

Оно што је, по нашем мишљењу, овде од значаја јесте критеријум „издвајања из општег збира“ једног предмета („уникализација“) који се у говорној ситуацији јавља „као један, јединствен у своме роду“, а што одликује функцију дужег облика придева.

Толстоју се, међутим, може замерити што инсистира на томе да дужи облик издваја појам из збира „њему сличних предмета који се одликују том *исп*ом *особином* [квалитетом]“ (подвукао — ЕФ). По овоме, Толстој би био на истој линији са Селишчевом и његова дефиниција не би била применљива на категорију идентификативне индивидуализације (исп. о томе даље у раду) у оквиру које употреба дуже форме придева има изразиту функционалност. Уколико, наиме, у реалној или говорној ситуацији могу бити имплицирана, стварно или евентуално, макар само два или чак више (збир) предмета *једнаких особина*, па и једнаких карактеристичних особина (два или неколико „црних капута“, на пример) помињањем те особине („црни“: „Донеси ми црни капут“) могуће је указати на то да се има на уму *једна* јединка, али не и — *која* од оних јединки које би практично могле доћи у обзир. Тиме је, дакле, појам индивидуализован, али не и издвојен из збира као јасно одређена индивидуална јединка (исп. о томе шире у одељку о плану и збиру именице).

На овај начин Толстојева дефиниција дуже форме придева покрива само неке случајеве квалификативне функције и сл. а пренебрегава друге могућности и потребе, чиме се и она, као и неке друге, показује недовољно универзалном, неприменљивом за све функције и ситуације које ширира језичка грађа подразумева.

Што се пак дефиниције краће форме придева тиче, по нашем се мишљењу она мора прихватити као сасвим тачна.

31. Други испитивачи предметне категорије нису дали ништа што би се битније разликовало од већ изнетих погледа. Могу се поменути још она тумачења која у цео проблем уносе и неке друге моменте, али у погледу третмана основног питања не излазе из оквира већ изнетих ставова.

Тако, на пример, Гунар Гунарсон,⁴⁰ разматрајући судбину придевског вида у руском језику, опширно расправља, поред осталог, о тер-

Краткие формы, в отличие от полных, выступают как нейтральные, „неопределенные“ в том смысле, что они не выполняют роли полных форм, не выделяют определяемый предмет из ряда ему подобных тем же качеством. Они лишь наделяют предмет тем или иным свойством (качеством), не давая ему при этом какой-либо дополнительной характеристики (ib. 121).

⁴⁰ Исп. његову докторску тезу *Recherches syntaxiques*, 80.

минологији придевских облика, о генези тих облика итд. Занимљиво је да је Гунарсон двојаке облике придева изводио на основу двојаких падежних облика инструментала јединице именице женског рода основе на *-ā*, типа *жена*. Пошто су, наиме, ове именице у инструменталу јединице имале два облика (*жиня* и *жиноя*) то су, по њему, и придеви добили у том падежу двојаке облике (*довяж* и *довфож*) а према овоме двојству су се формирали двојаки, дужи и краћи облици и у другим падежима. Првобитно, ти двојаки облици, мисли Гунарсон, нису имали никакво посебно значење. Добили су га тек онда када је словенски преводилац био принуђен да, преведећи грчки текст, пренесе и грчки члан, па је дужи облик употребио уместо одређеног, а прости облик уместо неодређеног члана грчког оригинала. Оваква, придевом исказана одређеност и неодређеност се, по Гунарсону, противила словенском народном језику и отуда се и губи њихова дистинктивна функција и један од два облика придева.

Гунарсоново тумачење је проф. Белић⁴¹ оценио као — „скроз нетачно“. „Није ничим доказано, вели проф. Белић, да се заиста у овом правцу старословенски језик повео за грчким текстом; напротив, све што знамо говори против тога. Јер да је одређеност и неодређеност придевских облика старословенски језик добио од грчког језика, он би развио и члан код именица, као што има у грчком језику, чега у старословенском нема“ (ib. 213).

32. На врло сличан начин тумачио је формирање придевских облика и А. Достал, не дајући готово ништа ново у објашњењу њиховог основног значења и функције. Тек онда када су настали словенски преводи са грчког, двојаки облици „које је старословенски у овој епоси свог развитка већ имао“⁴² добили су своје значење.

33. Извесне нове елементе у објашњењу функције дужих и краћих облика уноси Е. С. Истрина. Разлику у употреби и значењу дуже и краће форме Истрина види у „енергичности“ којом се особина, означена придевом, приписује именици. Ова енергичност јача је код облика краће форме. Краћи облици придева, наиме, означавају, по аутору, особину која има суштинско значење у општем смислу реченице, а самим тим и сама одредба придевом јавља се енергично. Међутим, када се одредба врши дужим обликом, придевска детерминација нема битну улогу у реченици, па се самим тим ни одредба не испољава енергично. Именички облици имају значење које је слично значењу предиката.

⁴¹ Исп. Белићеву критику Гунарсонове тезе у ЈФ XIII, 221—217.

⁴² Исп. о томе шире, као и цитирану литературу, код Н. Толстоја (ib. 47—48).

Против оваквих закључака Истрине иступили су неки испитивачи (мада је њено схватање за многе било интересантно) истичући да уколико се може говорити о енергичности или о битности особине у оквиру дате реченице — ситуација стоји управо обрнуто (тј. „енергичнији“ је дужи облик од краћег).⁴³ Иако у анализи примера и њиховом тумачењу одиста има код Истрине објашњења која се не могу примити без резерве, ми мислимо — за разлику, на пример, од Толкачева, Толстоја и др. — да је поглед Истрине усмерен у основи у доброме правцу. Дужи облик, и по нашем мишљењу, у многим функцијама (изузев у типолошкој и дескриптивној; исп. о овим функцијама даље у раду) нема тако битан значај у смислу искључиво придевске одредбе као што га има или може имати придевска одредба саопштена краћим обликом. Јер краћи облик најчешће има функцију да придевску особину саопшти или, како вели Толстој, да само означи предмет овом или оном особином не дајући при томе никакву другу допунску карактеристику појма (одређеност, на пример). Самим тим, краћи облик је чист придевски детерминатив било да се особина саопштава предикатом или атрибутом. Енергичност атрибута треба схватити као истицање особине, презентацију саме особине као такве, док дужи облик, поред придевске детерминације, обично носи у себи и друге, допунске детерминативне карактеристике (индивидуализацију, идентификацију, спецификацију појма и сл.) при чему управо та допунска карактеристика може бити битнија, „енергичнија“ од саме придевске одредбе.

Овоме би, углавном, било обухваћено све оно што је битно у литератури која се односи на придевски вид у старословенском.

34. Заједничка карактеристика свих испитивача свакако је настојање да се у разрешавању компликованог проблема словенског придевског вида изнађе једна свеобухватна, универзална дефиниција, заснована углавном на оним само примерима и ситуацијама који се сматрају типичним, генетички примарним. Управо у томе ми видимо и основну потешкоћу ако не и заблуду, која је уочљива у извесној мери и онда када је реч о придевском виду у нашем савременом језику.

II. О ТУМАЧЕЊУ ПРИДЕВСКОГ ВИДА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

35. Тумачења придевског вида у нашем савременом језику једва да чине корак даље од онога што је о овој проблему речено за старословенски. Дијапазон ставова унеколико је и оскуднији, а објашњења

⁴³ Искрпније изводе из Истрине и њених критичара дао је Н. Толстој износџи при томе и свој став (ib. 49).

се налазе обично у граматичкој литератури, док се у појединим расправама више узгред него посебно говори и о придевском виду. Ова објашњења најчешће су подударна и најчешће у духу концепције коју је још Миклошич формулисао у својој Синтакси (исп. чл. 18—19). Дата и показана махом на такође типски једноличном материјалу (често и на једним те истим примерима — исп. примере код Белића, Маретића и Вука, на пример) остављају многа, па и суштинска питања без јасног одговора. Овоме је свакако допринело и укореењено мишљење да се у нашем језику разлика у значењу неодређеног и одређеног придевског вида губи, односно да су краћи облици или потиснути на рачун дужих или да се у атрибуту употребљавају напоредо са дужим готово без обзира на елеменат одређености.⁴⁴ Самим тим, све оно што се у језику не може подвргнути традиционалним критеријумима тумачи се процесом елиминисања осећања за вид у нашем језику, процесом који је већ увелико захватио друге словенске језике, а у којима је та разлика углавном изгубљена.⁴⁵ Вероватно су због оваквог схватања и изостала даља ис-

⁴⁴ При овоме се, дакако, мисли на описне придеве у атрибуту, као основној синтаксичкој позицији придева, насупротив предикату где је краћи облик углавном обавезан. Исп. о томе М. Стевановић, Савр. срп. ј.: Придеви који имају оба вида [тј. већина описних придева — ЕФ] у атрибутској служби употребљавају се и у једном и у другом виду... Међутим, у предикату како је и сасвим разумљиво — описни придеви се употребљавају само у неодређеном виду ... јер се предикатом, тј. тим придевом о субјекту коме се приписује увек каже нешто ново, или се бар као ново износи (154—155). Описни [се] придеви у атрибуту ... употребљавају у облицима оба вида, готово и без обзира на то да ли ближе одређују неки већ раније познати појам или означавају дотад неодређену особину (ib. 256).

⁴⁵ Исп. шта о томе каже проф. А. Белић: Одређени облик имао је [у прасловенском језику] тројако значење: а) анафорско или одређено, б) значење сталне особине (исп. ст. слов. *вѣчѣнага [жизнь]* сх. *стѣри свѣт, бѣли лѣк и сл.*) и в) поименичавање именица [треба: поименичавање придева — ЕФ] (*стара-га* „старица“ и сл.). Према тим одређеним значењима била су и корелативна значења кратког облика: једна ма која особина, случајна особина и према томе и стална употреба у предикату (жена (је) добра)... У старословенском и јужнословенским језицима сачувала су се сва значења наслеђена из прасловенског и нека су од њих и даље развијана (у српскохрватском их имамо до данашњег дана). Међутим, у групи западословенских и источнословенских језика нарочите је промене претрпео одређени вид: његово значење сталне особине потиснуло је сва остала значења. Како је обично значење атрибута сталне атрибутске особине, то се ова одређена форма и почела стално употрљевати за придевску атрибутску особину; када је било потребно да се као корелативна особина изнесе случајна, неодређена или сл., онда се за њу употребљавала каква заменица или придев (неки, ма који, изврстан, случајан и сл.). Тако су се корелативне кратке придевске форме потпуно изгубиле (наравно са неједнаким остацима у историји тих језика); једино предикатски кратки облик био је од тога поштеђен јер се већ морфологисао као облик у предикату (наравно, у мањој мери, има и од тога отступања).

питивања значења придевског вида, чиме је питање једног нашег језичког поглавља скинуто са дневног реда пре него што је оно и добило своје решење. А свакако проблем значења придевског вида уопште, а не само у нашем језику, стоји отворен. Јер и поред неких студија посвећених материјалу старословенског или староруског и бројних тумачења и теорија које су из тих проучавања произлазиле, ни једна од њих није, наиме, примљена као посве убедљива ни за материјал на основу којег су настале, а тим пре ни за стање у савременим словенским језицима. То је, уосталом, и разумљиво, јер се данашњем испитивању старословенског придевског вида, као и вида неког другог словенског језика одвећ ране његове епохе не може приступити са довољно језичког осећања, које је уопште, а посебно овде, неопходно.

36. Међу првим нашим граматичарима дефиницију српскохрватског придевског вида дао је Вук Ст. Караџић.⁴⁶ Као и каснији наши граматичари тако и Вук најпре полази од форме, од обличког разликовања номинатива јединине мушког рода: једни се облици („цели“) завршавају у ном. јд. м. р. на *-ī* — облици одређеног вида, а други су без наставка *-и* („усјечени“) — облици неодређеног вида. За женски и средњи род Вук вели да се у номинативу јединине „само по гласу“ [тј. по акценту и дужини] разликују насупрот старословенском у којем се разликују „и словима“ [тј. по облику].

Вук у Граматици није подробно објашњавао само значење двојакних облика придева. Његово мишљење о томе изречено је готово лаконски, али је вредно да се у потпуности наведе: краћи облик „показује каквоћу не и з в ј е с н е ствари (на питање *какав?*), н. п. зец је *ѿлашиив*; *ѿошиѿен* човек не умије лагати; мени је мио *црвен* појас; *злаѿан* је прстен скупљи него *сребрн*; Гојко се чини (да је) *ѿамеѿан* итд.⁴⁷ А ово је друго [тј. дужи облик] начињено (с додатком *и*) од првога и каквоћом о п р е д е љ у ј е ствар [подвукао — ВФ] (на питање *који?*)⁴⁸ као Немачки

— О језичкој природи и језичком развиту, II, 145—146. Исп. о томе и IV међународни конгрес слависта, А. Белић: Когда возникла полная форма прилагательных и какое было ее значение в православянском и древнеславянских языках, 12—13.

⁴⁶ Исп. Српска граматика, ГПС, књ. II, св. 1, државно издање, 46—51.

⁴⁷ Као што се види, Вук је навео и такве примере у којима је придев у предикату, дакле у позицији где краћи облик долази по правилу.

⁴⁸ Овај критеријум („који?“, „какав?“) чисто је практичне а не аналитичке природе. Сем тога, није применљив на веома значајне и фреквентне категорије. Неке јасне позиције одређеног вида у ствари су више одговор на питање — какав? него — који?; исп. нпр: Постиди се мене у роду своје *ѿрељубѿѿворноме* и *гријешноме*

члан *der, die, das*) н. п. *црвени* појас изјели миви; изгубио сам *сребрни* прстен; продао сам мој *необрани* виноград итд.“ (ib. 46—47).

Мислимо да се неће погрешити ако се из Вукове дефиниције извуку следећи закључци:

1) *Краћи облик* даје ове индикације:

а) именује особину која се именици придевом приписује, с тим што је

б) појам коме се особина приписује непознат („неизвјестан“), тј. уз непознат појам употребљава се краћи облик придева.

2) *Дужи облик* придева именује:

а) саму особину која се придевом именици приписује (ова функција је иста као и код краћег облика), али

б) казујући особину придев одређује ствар тј. означава појам коме се особина приписује као одређен („опредељен“).

3) Категорија (не)познатости, (не)одређености тиче се именичког појма, а не особине, тј. ако је нешто (не)познато онда је то именица, а не особина којом се именица ближе одређује.

Вук, међутим, није објаснио:

а) како треба схватити категорију неодређено-одређено: да ли је то нешто што се (не) зна само као факат или је то нешто што и лично мора бити (не)познато или је у питању нешто треће; од чега, наиме, зависи да ли ће неки појам бити третиран као познат односно непознат и

б) коме мора бити појам (не)познат: ономе који говори, ономе коме се говори или опште (не)познат.

Може се само помишљати на то да је Вук, повлачећи аналогију између нашег придевског вида и немачког члана, имао на уму члански схваћену (не)познатост, тј. (не)познатост из ранијег говора, дакле да је нашем придевском виду приписивао извесно чланско-анафорско значење, што мање-више чине и сви наши доцнији граматичари.

37. Надовезујући се на Вука, Маретић у својој Граматици⁴⁹ настоји да Вукову дефиницију допуни и пружи извесне одговоре на она питања која су код Вука остала необјашњена (ослањајући се при томе углавном на Миклошичев став).

(НЗ 101). *Бодљивом* корову није Бог дао рогове (НПосл. 23). Чоек му пружи *злајни* цекин (НПр. 137). Изгубе и *младога* Симу Ненадовића (ИЕС 161). Био је у Бијограду *везир славни* Ади-Мустајпаша (И. 4). Кликну *јакога* Бога у помоћ (И. 119). Лилица *утече* а *јадног* вука свега испребијаше (НПр. 227).

⁴⁹ Исп. Маретић Т., Граматика, 493.

О проблему познатости Маретић вели само ово: „Радо се узима одређени придев у атрибутој служби за штогод *ѝрије сѝоменуѝо* или друкчије како познато. Примјери: она навали на мене са псовкама и клетвама... за *луди* мој поступак (тј. за луди поступак који је напријед испривовиједан)“.

Јасно је, дакле, да Маретић (као и Миклошич) мисли следеће: познат је онај појам који је споменут у ранијем говору, што значи да дужи облик придева има чланско-анафорско значење. „Познатост“ се, према томе, успоставља првим помињањем, тј. у тренутку када се подаци о њему дају у самом акту говора први пут. Маретић, истина, додаје да појам може бити „и друкчије како познат“.⁵⁰ Међутим, — који је то други начин Маретић не каже. Тиме је овај део дефиниције остао само изречен, али не и доказан.

Маретић је, међутим, био одређен у одговору на питање — коме појам мора бити познат. Наводећи исте примере које је и Вук дао у својој Граматици — „црвени појас изјели миши“, „изгубио сам сребрни прстен“ — Маретић каже: „једно ћу и друго рећи о н о м е к о ј и з н а [дакле, важно је да друго лице, саговорник, зна — подвукао ЕФ] да је био још који појас, али само један црвени, — да сам осим сребрнога прстена имао и још који златни“.

Овакво схватање логички проистиче из читаве чланске концепције значења придевског вида, из саме квалификације категорије познатости: јер, ако се познатост успоставља првим (ранијим) спомињањем, у акту говора упућеног другоме лицу, онда се основне карактеристике и исказују ради другог лица. Лицу које податке саопштава појмови су познати, али саговорнику они постају познати тек након првог саопштења говорног лица. У том првом саопштењу говорно лице појмове третира као непознате, а касније као познате.⁵¹

⁵⁰ Слично овоме рекао је и Миклошич: „sonst bekannt“.

⁵¹ Но, било како да се схвати, мислимо да је, начелно, овај критеријум прихватљив за доста случајева, али за неке значајне категорије и није. Тешко је, рецимо, ослонац употребе одређеног придевског вида видети у „познатости“ у примерима типа: Да ми те је *бисѝрога*, *рујнога* винца напојит (Држ. 249). Задрхташе као да ће се појавити *нови црни* облачак (Шим. 85). *Племениѝи* голуб мора да лети (Петр. 45). Карађорђе постане *неограничени* господар (ИЕС 170). Дошао без *свадебног* руха (НЗ 60). Украде један *чудоѝворни* нож (НПр. 152). Међу псима бијаше један *маѝори* пас (И. 16). Био некакав *богоудни* калуђер (И. 122). Протегнуо се неки *мијени* дугоња (Ков. 53); затим у насловним синтагмама, као: *Сѝари* и *нови* завјет. — *Вечѝиѝи* младожења. — *Живи* наковањ. — *Злаѝни* младић. — *Наоружани* народ. — и сл., као што је, с друге стране, тешко могуће „непознатошћу“ објашњавати неодређени вид у адвербијалним категоријама типа: Видео сам га *жива*. — Петар *уморан* заспа. — Дивљан онако *слијей* пристане уза њ. — Бидјеше бијеснога гдје сједи *обучен* и *ѝомешен*. — Цар *уѝлашен* узглавицу преврне. — и сл.

Маретић, као уосталом и новије наше граматике, не даје, међутим, јасан одговор на питања која би при томе могла бити од значаја за разумевање самог проблема и саме дефиниције, као: што мора бити познато — именица или придев; или: 1) да ли се дужи облик употребљава *зашто* што је нешто већ познато или 2) *да би* било нешто познато (тј. да би се знало да је реч о ономе што је познато, а не о нечем другом). Све је, међутим, од посебног значаја за аспект са којег се третира проблем видске функције придева. Јер, у првом случају би његова видска улога била — пасивна (дужи облик би био само *последница* познатости), а у другом — активна (дужи облик би био *индикатор* познатости, одређености појма о којем је реч).

38. Наше граматике, мислимо, полазе, углавном, од прве претпоставке. Тако, на пример, А. Белић⁵², наводећи исти пример као и Маретић⁵³ — У једнога краља била два сина, један бјеше *лукав* и *неправедан*, а други *добар*; пошто им отац умре, рече *праведни* [син]⁵⁴ *неправедноме* (НПр. 106) — коментарише га слично Маретићу: „У почетку приче *чисталац* [тј. друго лице — ЕФ] *још не зна* какви су синови. Њему се *први људи* вели да је један рђав, а други добар, и, као што се види, сви су придеви којима се то казује у неодређеноме облику... али у даљем причању употребљава се за њих одређени придев, *јер се зна* какви су“ [подвукао — ЕФ].

Ово се слаже и са следећом Белићевом дефиницијом придевског вида: краћи облик одређује именицу онда када „такво одређивање није познато израније“⁵⁵, док се: „одређени вид узима за нешто познато (већ споменуто, претпостављено као познато и сл.)“ (ib. 269).

Из овога није сасвим јасно шта под „нешто“ треба подразумевати: придев или особину или обоје.

Упоређујући примере: „Купи ми *црн* шешир“ и „Дај ми *црни* шешир“, проф. Белић у својој школској граматизи за краћи облик (*црн*), на пример, вели да „ту *придев* има неодређено значење“, док дужи облик (*црни*) „упућује на познату, одређену или *сталну особину* каквог предмета“⁵⁶ што, мислимо, не потврђују случајеви употребе краћег и дужег облика.

⁵² Граматика, 82—83 и Ист. срп. ј., 279.

⁵³ Граматика, 493; поред овога Маретић наводи и примере са коментарима: „Она навали на мене... за *људи* мој поступак (тј. *људи* поступак који је напријед испривовиједан) В. дан 2.141... вративши се нађоше *болеснога* слугу здрава (за слугу се зна из пређашњег да је болестан...). прип. 179“.

⁵⁴ Именицу „син“ додао је Белић; у оригиналу, код Вука је нема.

⁵⁵ Историја срп. ј., 275.

⁵⁶ Ист. Граматика, 81—82.

Тешко је, наиме, разумети у чему би била разлика у „значању“ између придева *црн* и *црни* (кад и један и други облик значе исто — исту боју предмета) као и у чему би особина била више „одређена“ и „стална“ у „*црни* шешир“ него у „*црн* шешир“ кад и у једном и у другом случају придев значи и одређену и сталну особину.⁵⁷ Боља је, мислимо, констатација проф. Белића да „дај ми црни шешир“ значи да „неко има два или више шешира међу којима је и један који је црн“ (мада ни то не мора бити обавезно случај), док је чини нам се спорно да је „јасно да се зна да неко има два или више шешира.“⁵⁸

Обликом *црни* упућује се, мислимо, само на то да је у питању одређени шешир, а не искључиво онај, само онај који је раније одређиван у акту говора, познат слушаоцу и др.

На исти начин могуће је прокоментарисати и пример који Белић и Маретић наводе из Вукових Народних приповиједака. То, наиме, што се у првом случају особине (*лукав*, *неправедан*, *добар*) објављују краћим обликом није условљено само чињеницом да „читалац још не зна какви су синови“, већ тиме што је придев у ствари предикат реченице, тј. у таквој синтаксичкој позицији у којој придев редовно долази у краћем облику.

Када би се, отуда, придеви у горњем примеру парафразом транспоновали у другачије синтаксичке односе, изменили би се и њихови облици. Наведена прича, наиме, могла би се саопштити и овако: — Један краљ имао једног *лукавог* и *неправедног* сина и једног *доброг* сина; пошто им отац умре, онај син који бејаше *неправедан* рече ономе који је био *праведан*. У првом спомињању, док још синови нису „израније познати“, могли би бити употребљени дужи облици.⁹ а касније, иако је „познатост“

⁵⁷ Ми, разуме се, не поричемо могућност постојања привремене одн. сталне особине извесног појма, али тај елеменат не видимо искључиво у самом облику (дужем или краћем) придева. „Привременост“ се, мислимо, испољава карактером реченичне везе придева и именице (исп: Човек је болестан. — Болестан човек мора да лежи); односно самом семантиком придева („болестан“ је по природи ствари углавном привремена особина насупрот „мртав“, „висок“, „хром“ (човек) и сл. које су углавном сталне особине), али не и обликом придева. (Исп. примере типа: Дивљан онако *слијей* скочи — краћи облик, али ипак значи сталну особину.)

⁵⁸ Мислимо, наиме, да се „Дај ми црни шешир“ може рећи и ономе који евентуално не зна да говорно лице (односно субјект) има неколико шешира, као и онда када има само један шешир (Дај ми мој [а не твој] црни шешир). Исп. у овом смислу примере типа: Цар...баца...прстен...а она [кћи] видећи *златни* и *мијеи* прстен узе га (НПр. 144) — где није одраније познато какав је прстен, нити да цар има два или више прстена међу којима би само један био златан и леп.

⁵⁹ Исп. Био некакав *богоугодни* калуђер ...који се вазда богу мољаше (НПр. 122). У једног *богајтог* човјека роди њива (НЗ 169) и друге примере овога типа, даље у раду.

већ успостављена, придеви, будући у предикату, морају бити у краћем облику. Дистрибуција двојаких форми (првенствено краће) диктирани су овде законима реченице, при чему се елеменат „познатости“ не јавља као одлучујући и битан ни у употреби ни у значењу облика придева.

Навешћемо овде још један Белићев пример, јер га у извесној мери Белић третира другачије. У реченици „Видео сам *млада* где врши старачке послове“ краћи облик придева (*млада*), вели проф. Белић, значи „човека млада којег *ја* иначе нисам *познавао*“⁶⁰ [подвукао ЕФ]. Ово би, супротно ономе што је до сада речено, значило: а) да се видом обележава (не)познатост појма *првом*, а не другом говорном лицу, б) да (не)познатост подразумева *лично* (не)познавање (познанство) предмета или лица о коме је реч и в) да се ради о (не)познатости *именице*, а не придева; јер, ако говорно лице саопштава некоме оно што је видело и особина му не може бити непозната. У горњем примеру, оно је као познату (аперцепирану) и износи.

39. Проф. М. Стевановић, у свом најновијем лингвистичком делу⁶¹, за објашњење значења придевског вида наводи овај пример: „У младости, без родитеља и *сиромашан*, није имао прилике да редовно учи школу, и задуго је остао *нейсмен*. Али је касније сам научио читати и писати, па је упорним радом, стално читајући, тај *сиромашни* и до недавно *нейсмени* младић постао најсвеснији борац за права радничке класе“.

„У првом случају, истиче проф. Стевановић, придеви *сиромашан* и *нейсмен* казују особине дотад непознатог, неодређеног лица о коме се говори, а у другом — исти придев, у облику *сиромашни* и *нейсмени* ближе одређују име већ познатог лица“ (ib. 252).

Оно што је у овом ставу од посебне важности јесте то што проф. Стевановић јасно указује да категорију (не)одређености не треба везивати за (не)познатост особине, већ за одређеност именичког појма, а што се, мислимо, мора сматрати једино исправним и тачним.

40. Као што се види из овог кратког репетиторијума, мишљења о предметном проблему нису ни једнака, усклађена а ни довољно увек јасна, тако да није лако сналазити се у свему ономе што је о придевском виду поменуто у нашој приручној граматичкој и лингвистичкој литератури, а ни доћи до јасног и одређеног закључка како треба цео проблем разумети и на основу којих и каквих елемената и критеријума при-

⁶⁰ Грам. ib. 82.

⁶¹ Савремени срп. ј., I.

ступити класификацији и анализи материјала, уопште, и сваког појединог примера, посебно. Како битни тако и пратећи елементи објашњавају се мање или више различно што онемогућава да се изради један сигуран критеријум и од њега пође, тим пре што, махом, ни један од изнетих принципа не може да се примени на шири, целокупан језички материјал, јер се овај са њима увек не слаже. То захтева да се традиционални ставови преиспитају и поставе у оне оквире које намеће сама грађа, да се допуне или прецизирају зависно од ситуације коју одражава језички материјал, односно да се уведу и нови уколико то стање у језику оправдава.

У овоме глобалном прегледу разних мишљења о придевском виду, ми нисмо приказали све наше граматике и све ауторе који би се још могли поменути. То нисмо учинили с тога да не бисмо више него што је потребно оптеретили излагање, пошто се начелно може констатовати да се ни други аутори, и старији и савремени, не разликују у суштини од онога што је овим прегледом показано о проблему вида, употреби и значењу двојакних облика придева, те се овим приказом спектар теоријских поставки може углавном сматрати исцрпним.

ПОЈАМ ПЛАНА И ЗБИРА ИМЕНИЦЕ КАО РЕЛЕВАНТНИХ КОМПОНЕНАТА КАТЕГОРИЈЕ (НЕ)ОДРЕЂЕНОСТИ

41. С обзиром на то да се у нашој лингвистичкој литератури категорија (не)одређености може сматрати практично недефинисаном, неопходно је да, пре приступа анализи материјала језика, размотримо најпре овај проблем. Ми овоме посвећујемо с тога посебан одељак у намери да покажемо основне релевантне компоненте овог феномена, онако како смо их, испитујући, разумели.

Полазећи од премисе да је категорија придевског вида превасходно везана за опозицију одређености према неодређености (мада, дакако, — као што ћемо то показати у раду — не само за њу), за нас је било битно да потражимо одговоре на следећа основна питања:

Шта је у основи сам феномен (не)одређености, односно с тим у вези:

а) да ли се (не)одређеност тиче особине или именице;

б) када је и за кога један појам одређен, а када неодређен и од чега то зависи;

в) какав је однос говорног лица, односно слушаоца према (не)одређености и како се тај однос испољава (евидентира) у акту говорне

комуникације (у говору говорног лица и свести (подсвести), тј. могућности аперцепције слушаоца) и, најзад, као резултат свега тога:

г) у којој мери дистрибуција двојаких форми придева зависи од феномена (не)одређености, односно других релевантних категорија.

Да би се на постављена питања одговорило, мора се, мислимо, најпре поћи од неких помоћних, чисто лингвистичко-психолошких елемената, од којих на прво место долази — план и збир именице.

42. У свести говорних лица и у самој говорној ситуацији, нарочито падају у очи два плана у којима се може јавити именички појам. То су:

1. општи план и
2. индивидуални план.

О овоме говори и проф. Белић: Свака именица има двојаку примену у језику: општу — као реч у свести нашој (*кућа* значи ма који предмет са особиним *куће*) и индивидуалисану — као знак предмета у примени, тј. та реч као одређена *кућа*. Реализована реч у реченици представља увек, сем функције коју у реченици има, изван *осишварени њојам*... Према овоме, свака се именица може употребити или као реч изван реченице, општа реч, или као индивидуалисана, примењена на одређени предмет (исп. „Ова *кућа* је *моја*“).⁶²

Као што се види, проф. Белић — подстакнут, истина, другим потребама — разликује ова два плана према томе да ли је именица у реченици или није; наиме, општи план сужава на — „реч у свести“ односно на „реч изван реченице“, док индивидуални план везује за — „реч у реченици“, („знак предмета у примени“).

Мада се, уопште увез, ово не може сматрати нетачним, ипак је овако постављена подела сувише глобална и недовољна са аспекта функције и употребе дужих и краћих облика придева, који управо зависе (као што ће се видети; исп. ниже) од плана у који се именица поставља, као и од „места“ у томе плану, тј. од „степенa одређености“, индивидуализације и др., а што је у вези и са низом других објективних као и чисто психолошко-субјективних фактора.

Појам општег и индивидуалног у тесној је вези са категоријом *јединке* и *збира* како у реалном свету, у постојећим околностима, тако и у свести или подсвести говорних лица, тј. зависи од могућности и потреба третирања тога света на овај или онај начин у акту говорне комуникације.

⁶² О јез. прир. и јез. раз. II, 139.

Начелно се, наиме, може констатовати да су општи план и индивидуални појам одраз материјалног света у човековој свести, с једне стране, и човекове језичке апстракције тога света, с друге стране. Од односа ова два критеријума, односно од потреба говорне комуникације и споразумевања зависи и карактер и форма саопштења (избор језичких средстава да се неке нешто саопшти) и способност човекова да изречену мисао схвати и аперцепира⁶³ у наслону на објективну стварност или без тога. Јер у свести може да егзистира нешто што у природи не постоји и обрнуто, што омогућава да се један појам, као и дато саопштење, схвати као одраз односа објективног света предмета или само као одраз субјективног третмана тога света. Отуда језички регулатори долазе увек када је то неопходно, а могу изостати када нису битни⁶⁴, што је, опет, од директног утицаја на разумевање смисла саопштења и положаја имплицираних елемената у оквиру датих саопштења. Отуда, говорна лица, полазећи од аперцепције света предмета и субјективних третмана ствари, могу именички појам постављати у овај или онај план, као и на место у плану, што може имати посебног значаја за категорију одређености и неодређености појма, као и за смисао видске квалификације.

І. ОПШТИ ПЛАН И ЗБИР

43. У овом плану говорна лица третирају предмет (именицу) уопштено. Реченица може, наиме, гласити:

Вук длаку мења, али ђуди никада (НПосл. 47). Во се веже за рогове, а човек за језик (И. 46). Човјек из добре клијети...износи добро (НЗ 148). Голуб мора да цепти од жеље да лети (Петр. 45). Тако се шуња рис...мачак или човек (И. 36). Човек може и да се сав усредреди на један задатак (И. 82). Сељак је човјек (Ђоп. 1, 99). Друм...је право проклетство (Ђоп. 2, 9). Чейник...усташа разбијају села (Наз. 45—46). Смртан је човјек (Лаз. 119). Човјек граби објема рукама (Ков. 87). Глобус...[је] модел земље (РСА).

Као што се види, у примерима овога типа именица је у реченици, али она тиме још не излази обавезно из општег плана. Она овде нема никакво индивидуално својство (не третира се као индивидуа) нити је знак „предмета у примени“, јер је цело саопштење квалификација која се

⁶³ Језик је скуп знакова или система знакова за обележавање онога што се у свести човековој догађа ради саопштења о томе околини; али се под тим системима налази обично још шири систем значења тако да оно што је у мишљењу не бива увек обележено каквим нарочитим знаком — А. Белић, О ј. п. и ј. р. I, 11.

⁶⁴ Језиком се предаје околном свету само онолико и оно од духовног света... колико то траже друштвене потребе — А. Белић, *ib.* 15.

тиче сваке јединке коју можемо назвати именицом „вук“, „човек“, „глобус“ итд. Именица је овде само обележје опште представе извесног именичког појма, означава такав род предметног садржаја у опште.

44. Из ове прве и основне црте именице у општем плану проистичу и друге:

1. Означавајући извештан предметни садржај уопштено, саопштење овога типа покрива, подразумева и општи збир јединки онога што именица значи, тј. односи се како: а) на све јединке збира заједно тако и б) на сваку јединку збира, а самим тим и в) на ма коју, било коју јединку па, евентуално, и на дату, извесну, одређену јединку онога што именица значи.⁶⁵ Иако је, наиме, именица у граматичкој јединици, саопштење нема смисао „један вук длаку мења“, „један глобус је модел“ итд. већ: „сви вукови мењају длаку“, „сваки вук мења длаку“⁶⁶, па отуда то може, потенцијално само, да се односи и на „ма којег“, „било којег“ појединачног, а у исто време и на „овог“, „оног вука“ итд., мада се та чињеница саопштењем не исказује.

2. Односећи се на све оно што се датом именицом може обележити — није релевантан (нема се на уму) моменат остварености, реализованости именичког садржаја у објективној стварности, као ни моменат везаности именичког садржаја за извесно место и време у простору. Саопштење се подједнако односи како на све јединке („вука“ итд.) које у тренутку говора већ егзистирају као материјално оформљене тако и на оне чије материјално оформљење тек предстоји и сл.

45. Посматрајући прву црту (моменат уопштености значења именице) из другог угла, ми као даљу компоненту ове одлике општега плана можемо констатовати:

а) *айсолућну елиминисаност сваке могућности ојозиционог одмеравања (одређивања) неодређености према одређености јединке*, јер се саопштење и не везује за јединку, било одређену било неодређену, већ за цео збир као такав. Према томе,

⁶⁵ Међутим, овакав третман (под тачком „в“) само је привидан, он је последица чињенице да оно што важи за читав збир (све јединке) важи и за сваку појединачну јединку, али то није и стварни смисао саопштења, јер се саопштење у суштини не везује за једну нити одређену нити неодређену јединку, већ за такав и такав појам уопште.

⁶⁶ Може се приметити да именица „вук“ итд. у трансформацији са „сви вукови“, „сваки вук“ има на извештан начин значење множине јединки те врсте, а у саопштењу „вук длаку мења“ — искључиво значење врсте. И поред тога, битне разлике нема, јер појам није сведен на јединку, не тиче се само једнога међу вуковима.

б) одређеност, као феномен, не тиче се овде *јединке*. Међутим, категорија одређености није потпуно одсутна, она се овде може тичати — одређености именичке представе — „вук“, „глобус“ итд. наиме, сасвим су *одређени њредметни садржаји* у односу на све друге предмете који нису „вук“, „глобус“ итд.

КАТЕГОРИЈА ЗБИРА И ЊЕГОВО СУЖАВАЊЕ

46. Наведени примери показују да општи план именице уједно подразумева збир јединки. Међутим, сам збир јединки може бити различито третиран. Уопште узев, ту се даду уочити два основна случаја: именица у општем плану може покривати

1. општи (безгранични) збир (све јединке уопште) или
2. сужени (ограничени) збир јединки једног предмета (све јединке у извесним границама).

Први случај — да се именица у општем плану поклапа са општим, безграничним збиром — имамо онда када се и смисао саопштења односи на — све оно што се датом именицом може означити, тј. када се односи на скуп јединки датог именичког садржаја без обзира на место, време и др. моменте њихове егзистенције или својства у објективној стварности (исп. до сада анализиране типове саопштења: *Вук* длаку мења. — *Глобус* је модел Земље итд.).

47. Међутим, збир не мора бити увек тако широко третиран. Саопштењем се може обухватити само извештан, сужени збир јединки. То ће бити онда када се смисао саопштења веже за збир — ограничен извесним критеријумом.

На пример:

- а) Као *њас* на *чуну* (НПосл. 161). Као *њица* на *грани* (И. 162). Сјетна је ... *ноћ* ... у ... *дрази* (Шим. 48). Боја ... чинила се виша и виткија према...*лњићу* на *бријегу* (И. 47). Али је дуго...*њојодне* у *Чардацима* (И. 60)

— где саопштење обухвата јединке само на датом месту (сјетна је не уопште свака ноћ, већ само све ноћи — у *дрази*; није свако поподне дуго, већ само свако поподне — у *Чардацима* — итд.).

- б) У рату [тј. у ратно доба] је боље *коња* за непријатељски плот везати (него за свој) (НПосл. 422). *Борац* се *данас* одмара (Ћоп. 1, 84). Довршен је...*лњићи њосао* (Шим. 51). Југовина, облаци и киша, свршавали су још раније *јесењи дан* (И. 80). Сјетна је *мајска ноћ* (И. 48). Дуго је *лњиће њојодне* (И. 60). Шутња као у...*њољу* за *лњића њојоднева* (И. 127)

— где је сужавање извршено на основукритеријума времена (не одмара се борац у свако време, већ само борци — данас, сви данашњи борци; сјетна је свака ноћ, али само — у месецу мају, а не и у друго које време; дуга су сва поподнева — у време лета а не и иначе итд.).

в) Критеријум сужавања може бити и елеменат припадања (везе, односа и сл.), под условом, дакако, да је јасно да у обзир могу доћи више или макар само две јединке онога што именица значи:

Господарскоме смијеху не ваља веровати (НПосл. 53). *Гори је женски језик но шурска сабља* (И. 53). *Моје благо* у пепелу расте рече мајка за своју дјecu (И. 222). *Баре...одбљескују лисци црне јове* (Лал. 10). *Глобус је модел Земље* (РСА). *Глобус је модел сeмљине кугле* (И.)

— где именица означава збир само оних јединки (листова, модела итд.) које припадају или су у вези са датим именичким појмовима, а не збир таквих појмова уопште (без датих ограничења).

в) Збир може бити сужаван и даље, комбинацијом више или свих ових па и других критеријума (што је у говорној пракси и најчешћи случај), а који се могу изричито поменути, открити у говору,⁶⁷ али се могу и само подразумевати на основу саме говорне ситуације или околности на које се говор односи:

Сјетна је...мајска ноћ у дрази (Шим. 48). *Крајем прошлог раија је војник* изгубио главу (Топ. 2, 62). *Друм...постао је* [у доба рата] право проклетство и невоља (Топ. 2, 9). *Сељак* [тј. сви сељаци у границама на које се причање односи] је пажљиво слушао како... официри...пријете (И. 61).

У свим је овим случајевима најважније то да именица не означава јединку онога што значи, већ збир већег броја јединки.

48. Из ове црте проистиче друга: придевски детерминатив који се уз овакву именицу употреби такође се не односи на — јединку, већ на збир. Самим тим, придев ни у овом случају не може бити елеменат одређености или неодређености јединке.

49. Шта придевски детерминатив може показати када одређује именицу у општем плану?

⁶⁷ Откриће се увек онда када је неопходно, односно када је говорном лицу стало до тога да на потребне границе укаже, а изоставиће се онда када се јасно подразумевају или у тренутку говора није од значаја да ли ће слушалац збир схватити мање или више сужено.

Два су основна случаја:

1. Придевом се може извршити детерминација — *ојшиг збира*, уколико се њиме открива особина која је својствена (или се третира као ствојствена) *свим* јединкама дате именице:

Крволочни вук длаку мења. — *Досијојансџвени* пингвин издржава хладну антарктичку ноћ (ЕФ). *Нежна* висибабa је први весник пролећа (И.). Лав *охол* свакачас...гриву стреса (Гундулић, РЈА/V, 926).

2. Придевом се, међутим, може исказати особина која ни је својствена свим јединкама општег збира. У том случају придев мења однос плана и збира у том смислу што постаје елеменат, критеријум посебног, *суженог* збира. Исп. примере:

Чисџу образу мало воде треба (НПосл. 439), Од *јодмукла џсеџа* чувај се (И. 291). *Добар човјек* из *добре клијетџи*...износи добро, а *зао човјек*...износи зло (НЗ 138). *Гладан и жедан човјек* граби објема рукама (Ков. 87). *Дебела човјекa* зову дежмак (РСА, под дембел). *Млад човек* може и да се сав усредреди на један задатак (Петр. 82). *Добар џак* добија похвалу (Лаз. 193). Вазда сам ја говорио: може сумња да падне на *јрава човјекa*, и пропао је ако нема свједока (Лал. 56). *Племенџи голуб* мора да цепти од жеље да лети...Њих не треба гонити (Петр. 45). *Пословни човек* застаје (И. 96). Тако се шуња *дивљи мачак* (И. 36).

И у овим примерима именица стоји у општем плану, али је, за разлику од ранијих примера, детерминатив извршио *сужавање* општег збира. Именица са детерминативом подразумева збир само оних јединки које се одликују датом особином („племенити голуб“ није више — сваки голуб уопште, већ само — сваки голуб са том особином (сви голубови „уопште“ нису „племенити“); „гладан човек“ подразумева збир само оних људи који се одликују том особином, а не — свих људи уопште — итд.).

Отуда разлика између „голуб“ и „племенити голуб“ и сл. нема кад је реч о плану (обе именице су у општем плану), али је разлика очита у погледу збира („голуб“ подразумева општи збир, а „племенити голуб“ — сужени збир).

Граница збира може се, дакако, и даље детерминативима сужавати (на пример: „*одрасџао* племенити голуб“, „овдашњи племенити голуб“ итд.), али то је још увек збир јединки датих особина (сваки одрастао племенити голуб, сви овдашњи племенити голубови итд.), а не јединка, индивидуални појам.

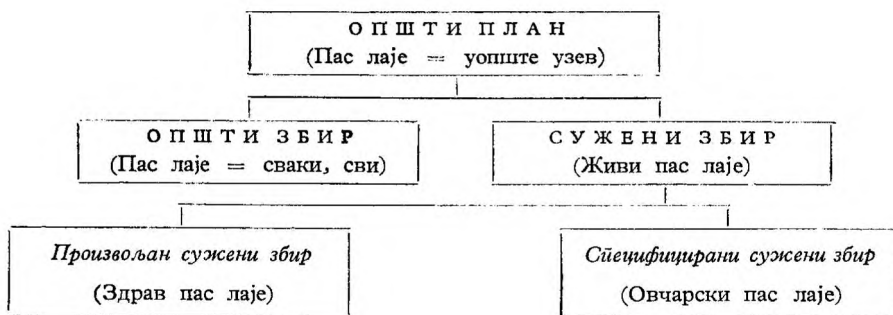
50. Може се још приметити да придев сужава збир двојако:

а) у једном случају он исказује обичну, пуку особину, тј. такву која је нормално латентна особина сваке јединке општег збира („гладан и жедан човек“, „добар човек“, „дебео човек“ итд.) и

б) у другом случају, придев може да исказује специјалну особину, која има ранг обележја *врсте*, типа и сл. („племенити голуб“, „пословни човек“, „дивљи мачак“ итд.).

51. Међутим, битно је да у свим овим случајевима можемо констатовати да именица нема индивидуално својство па отуда у оваквим ситуацијама — нема ни опозиције по линији одређености : неодређености јединке.⁶⁸ Категорија одређености ипак није одсутна; међутим, она се може тицати не јединке већ једино и искључиво — о д р е ђ е н о с т и з б и р а јединки, односно одређености в р с т е збира јединки, а то свакако неће бити без значаја и за дистрибуцију и значење двојакних форми придевског вида.

Однос општег плана и збира могао би се шематски приказати овако:

II. ИНДИВИДУАЛНИ ПЛАН

52. Сасвим је другачији третман именице у примерима типа: Угледао је *рачунаљку...и глобус* на једном ормару (Топ. 2, 39). На коњу се указа *коњаник* (Шим. 157). Жена...изгуби један *динар* (НЗ 178). У *кајетана* бијаше *слуга* болестан (И. 149). *Пламен* је јако осветљавао...*мости* (Анд. 98). Онда *лишца* узјаше на њ... *вук* почне је носити (НПр. 226) итд.

У свим овим и сл. реченицама појам именице је индивидуализован (не значи: Угледао је *све* рачунаљке. — Жена је изгубила *све* динаре. —

⁶⁸ Саопштење нема смисла: „*овај* гладан човек“ нити „*неки* гладан човек“ већ — такав човек — *уопште*.

Сваки слуга бејаше болестан, итд.), тј. именица више није ознака збира (не може се заменити множином), већ искључиво индивидуе збира.

У индивидуалном плану, дакле, именица мора бити сведена на јединку, саопштење се мора тицати само једнога од оног што она значи, а не свих (или макар само двеју) јединки. То је прва и основна црта именице у индивидуалном плану.

53. Може се поставити питање: откуда то да се у једном случају именица схвата — уопштено (у општем плану), а у другом — индивидуално (у индивидуалном плану)? Који су релевантни критеријуми за то?

Појам општости и индивидуалности сматрамо да је у тесној вези и зависности од стварног или само латентног, у свести замишљеног и сл. присуства одн. одсуства односа именичког садржаја према моменту — места и времена његове егзистенције, активности и сл.

Уколико су, наиме, границе места и времена (стварне или само замишљене) одсутне, апстраховане као аперцептивне компоненте, односно уколико су довољно широке да стварно или евентуално дозвољавају могућност имплицирања две или већег броја јединки — и смисао саопштења односиће се (моћи ће да се односи) на две, већи број или чак све јединке онога што именица својом семантиком означава. У противном случају — уколико се у извесним границама места и времена као егзистента претпоставља само једна јединка — и смисао исказа односиће се само на јединку. Отуда, рецимо, саопштење „Пас уједа“, с обзиром на поменуте моменте може имати двојак третман: уколико се мисли на пса на *било ком (сваком) месту* и у *било које време* да постоји — именица неће имати индивидуално већ опште својство, па ће се и саопштење односити не на све оно што се именицом „пас“ подразумева (тј. на сваког пса уопште — општи план именице); уколико се, међутим, именица („пас“) третира везана само за извесно место, на коме у моменту саопштења не егзистира или се као егзистентна не претпоставља и друга или више таквих јединки — и именица ће имати индивидуални третман и саопштење ће се односити само на јединку (тј. „Пас уједа“ значиће у томе случају: „Пас *овај (онај, неки, или др.)* уједа“, а не пас уопште). На исти начин, реченица „Мој пас мора да слуша“ — која, нормално, асоцира индивидуу (полази се од тога да је само један пас „мој“ — сви остали нису) може попримити и опште значење — уколико у границама места, времена или других односа који се имају у виду може егзистирати или се као егзистентна може претпоставити и друга која или већи број јединки (у том случају — „Мој пас слуша“ означаваће не јединку већ сужени збир: „Сваки (сви пси који су моји) — слуша“. За индивидуални третман

било би, у овом случају, потребно уводити накнадне детерминативе који би границе посматрања ограничили на оне односе који у дато време јасно индицирају једну индивидуу (нпр.: „Мој пас којег сам јуче кућио“ („који седи *и* пред *враћима*“ и сл.) слуша).

54. У стварности, наиме, предмети егзистирају увек индивидуално, тј. свако материјално оформљење посебна је јединка која се одликује комплексом истих, заједничких особина.⁶⁹ Али и поред тога, у реалном свету не егзистирају ни две јединке истог предмета (*кућа, камен, симболица* итд.) које би биле потпуно идентичне: ако ни по чему другом, оне се морају (могу) разликовати бар по односу према другим јединкама, одн. по месту које у извесном тренутку заузимају, с обзиром на основни физички закон — да два тела у исто време не могу заузимати исти простор (исп. *моја кућа, ова кућа, она кућа* и сл.). Отуда овај елеменат — простор и време — увек могу послужити да се њима обухвати само једна јединка, издвоји од осталих и индивидуално третира.

Ове координате не морају се, наравно, увек исказати посебним језичким средствима, нити чак морају бити прецизно опредељене, евидентне и јасне, али се увек морају подразумевати као латентне, постојеће (макар само и у језичкој апстракцији) ако је реч о индивидуално третираној именици.

55. Укратко речено: *именица је у индивидуалном плану увек онда када се третира као садржај који у дато време заузима дати простор*. Ово је, међутим, само начелна констатација. При томе, пак, треба имати у виду да, иако свака јединка у природи има своје место и време егзистенције, у тренутку говора и мишљења ови елементи могу бити различито третирани и дати. Могу бити:

- а) релевантни или ирелевантни,
- б) прецизирани (исказани) или непрецизирани (неисказани) и
- в) евидентни или неевидентни властитим средствима аперцепције (мишљења). Ови моменти су важни, јер су у тесној вези са **с т е п е н о м** и **н д и в и д у а л и з а ц и ј е** од чега опет зависе два битна фактора:

1. појам ангажоване одн. неангажоване јединке и
2. појам одређене одн. неодређене јединке.

Пошто је ово, опет, од посебног значаја за проблем којим се овде бавимо, ми ћемо се на томе нешто детаљније задржати.

⁶⁹ Правим именицама ја називам...речи које значе реалне предмете или такве појмове којима се обележава збир особина каквог предмета — А. Белић, О јез. пр. и јез. разв. I, 37.

1. ПОЈАМ НЕАНГАЖОВАНЕ, ИЗ ЗБИРА НЕИЗДВОЈЕНЕ ЈЕДИНКЕ

56. Размотримо ли примере типа:

Никад нисам мислио да бих био у стању оженити се *кухарицом* (Лаз. 37). Гледај *мајку*, а узми *ићерицу* (НПосл. 50). Цијела је Раићева историја пуна грађе...само би требало...*мајсиор* да од ње начини праву *истиорију* (ИЕС 350). Ту би уловио *йишцу*, украсао си *вайре*, те си је изцмарио на...*ражњу* (Ков. 148). Свој бијес искаљивао је на првом *зайворенику* који би му испао испред очију (Ђоп. 2, 114). Кад би негдје...видио гдје силази...*момак*...оћутио би...близину Истока (Шим. 88). За *кай* ракије не би ево жалио...*дукай* дати (Коч. 225) — запазићемо да саопштење подразумева искључиво јединку онога што именица означава, а не збир јединки (нема значење: Био бих у стању оженити се *свим* куварицама. Гледај *сваку* мајку, узми *све* кћери, итд.).

Међутим, у свим овим случајевима јединка није пројигирана ни просторно ни временски, јер, субјективно, за смисао саопштења и није битно да ли ће у датој ситуацији бити имплицирана ова или она јединка (ова или она „куварица“, „мајка“, „кћи“ итд.), већ — **к о ј а б у д е**; било која да доспе у околности које проистичу из извршења глаголске радње — задовољиће оно што се у вези с њом реченицом казује.

Самим тим, дакле, у моменту говора нема се у виду **п р о б р а н а**, **а н г а ж о в а н а** **ј е д и н к а** (не зна се која је, која ће бити, која би могла бити и сл.); у одговарајућем тренутку то може бити било која, а и свака у границама збира јединки дате врсте, па можемо рећи да у моменту говорне комуникације јединка објективно **н и ј е** **и з д в о ј е н а** **и з з б и р а** осталих и ни по чему се (сем евентуалном судбином), од осталих јединки општег или суженог збира не одликује).⁷⁰

С обзиром на овакав положај јединке (објективно неангажована и субјективно ирелевантног идентитета), ми и у погледу основног за нас критеријума (не)одређености, можемо закључити: да је неангажована, из збира неиздвојена *јединка*, *ио љрироди сйвари* и у *љравом смислу неодређена* (у питању може бити *ма која*, *било која*, *свеједно која* јединка збира).

⁷⁰ Положај неангажоване, из збира неиздвојене јединке унеколико асоцира релативни паралелизам са општим планом. Блискост произлази из факта да у оба случаја именица (и у општем плану и овде) у ствари обавља функцију номинације, именовања, простог помињања предмета (лица и сл.) као етикете, ирелевантног идентитета, просторно-временског односа и сл.; неангажованост јединке дозвољава и могућност да се саопштење (као и у општем плану) може односити на *сваку* јединку збира, мада не и на *све* као целину. Међутим, од блискости битнија је — разлика, а она се огледа пре свега у опозицији општег према јединачном.

2. ПОЈАМ АНГАЖОВАНЕ, ИЗ ЗБИРА ИЗДВОЈЕНЕ ЈЕДИНКЕ

57. Насупрот претходном случају, јединка ће бити ангажована, издвојена из збира у саопштењима типа:

Био некакав...*калуђер*, бијеле главе и браде, који се вазда Богу мољаше (НПр. 122). Сједе испод једног...*дрвџа*, да такога у свијету није (И. 126). Некакав *краљ* имао једну *кћер*, која је била много лијепа...То зачује...један *чоек*, па крене из далеке *земље* [да је проси] и...нанесе га једно вече пут пред *кућу* једног...*чоєка* (И. 206). Угледао је *рачунаљку* и *глобус* на једном *орману* (Топ. 2, 39). Сјетио се једне *џлакаџе* (И. 79). Некакав *усташа* веза им руке (И. 126). С друге стране *џоџока* појавио се нечији *мачак* (И. 134). Иду једна *кола* и у њима *господин*...једна *бора* чудно му одскаче на *лицу* (Лаз. 140). Дође учеван *човјек* с којим ја нијесам смио ни говорити (И. 156). Преко *доца* скакао *ждријебац* са *седлом* на *леђима* (Шим. 160). Ја сам нашао службу у добра *господара* (И. 75). Око *иконе* горјело је мноштво свијећа (И. 29). *Цекин* је метнула напосе (И. 176). На...*коњу* тркао *човјек* још врло млад и лијеп (И. 157). На њему [коњу] се указа...*алкар* (И. 125). Изненада сретнемо на *џуџићу* *козлића* (Наз. 41). Ту се спуштао један...гледерски *језик* (И. 24). Један...*официр* штрчи преко усталасане *месе* (И. 43). Погинуо неки *Бошковић*, врло важан човјек (Лал. 48). Јако [му се] допали радови [чланци] некаквог *Бошка*...а особито некаквог *Тугомира* (Коч. 50).

58. У овим примерима већ нема колебања у томе да ли је јединка ангажована, пробрана и издвојена из збира осталих, јер је она у ствари већ дата, тј. објективно обухваћена извесним околностима, судбином, ситуацијом итд., пројцирана је у извесне границе места и времена као индивидуа. То је она јединка, наиме, о којој говорно лице говори, коју има на уму када говори, на коју се смисао саопштења и односи (које се тиче, може да се тиче и сл. у реалним околностима).

У моменту говора, међутим, не може се одредити и — која је *џачно* јединка од низа могућих доспела у дату ситуацију; субјективно није јасан (а ни битан) њен и д е н т и т е т, тако да кад би то била и друга која јединка — смисао реченице не би био дезавуисан.

59. Из овога проистиче и извештан бинаран положај јединке у погледу основног критеријума — њене одређености односно неодређености:

1. С обзиром на то да је јединка ангажована (објективно већ доспела у ситуацију о којој се говори, обухваћена акцијом глаголске радње

или реализација глаголске радње претпоставља пробрану, утврђену јединку) — она је и објективно одређена (саопштење отуда нема смисао: Био *било* који калуђер беле главе и браде. — *Ма* који краљ имао *коју* било кћер. — Дође *свеједно* који учеван човек с којим ја нијесам смио ни говорити. — итд. јер се у ствари и не ради о било којој јединки збира већ о оној које се тиче оно што се саопштењем казује. Објективна одређеност јединке омогућава говорном лицу да о њој у акту говора дружи и бројне аутентичне податке, индивидуалне карактеристике које су јој својствене, којима се одликује и сл. (исп. Био некакав калуђер, *бијеле главе и браде који се вазда Богу мољаше*. — Сједе испод једног дрвета *да ипаквога у свијешу није*. — Краљ имао кћер, *која је била много лијепа*. — Скакао ждребац *са седлом на леђима*. — Тркао човјек *још врло млад и лијепа*).

2. С обзиром, међутим, на то да је јединка, с друге стране, ирелевантног, неутврђеног идентитета, она је у исто време субјективно неодређена.

У говорном плану тако се третира захваљујући томе што: или

а) говорно лице није у могућности да у тренутку (акту) говора саговорнику маркира идентификативно релевантне координате на основу којих би активирао слушаочева средства аперцепције (опажања, мишљења) у циљу препознавања, асоцирања, идентификовања јединке (исп. „Био једном један калуђер“ — што само значи: *један од калуђера*, који је био у *извесном*, неком тренутку егзистентан на извесном месту, али које је то место и тренутак — остаје неевидентно) или просто није сигуран да у саговорничковој свести већ егзистира представа о том појму (јединки) (исп. „Погинуо *неки Бошковић*, врло важан човјек“); или

б) говорном лицу и није стало до тога (намерно не жели или сл.) да именицу идентификује, да је третира као идентификовану, већ, је у говорни комплекс лансира само као „једну од могућих“, при чему њена објективна одређеност, па и евентуална идентификативност бива занемарена, пренебегнута⁷¹, без обзира на то да ли идентитет јединке није јасан само слушаоцу (као у примерима: „Иду једна *кола* и у њима један *господин*, једна *бора* му одскаче на лицу“) или је и говорно лице у положају исто тако слабе информисаности о идентитету јединке као и слушалац (исп. Некакав *усташа* веза им руке. — Погинуо, *кажу*, *неки човек*. — Био *неки калуђер*).

⁷¹ Исп. у том смислу субјективно „успостављену неодређеност“ у примерима типа: Нико неће знати да га је [Назора]... бранио *некакав* бенасти *Николешина Бурсаћ* (Ђоп. 1, 127) — иако је у тренутку овог саопштења Николетина Бурсаћ и за говорно лице и за слушаоца (читаоца) личност јасног, утврђеног идентитета.

60. Према томе, без обзира на ангажованост, издвојеност јединке из збира и њену објективну одређеност — ирелевантност идентитета омогућава да се јединка у говорни комплекс лансира као неодређена (само као *једна од могућих, извесна, нека*). Управљајући говор према свом нахођењу, говорно лице лансира јединку „неодређено“ полазећи при томе или а) од слушаоца, тј. од своје претпоставке да слушалац не зна (не може знати и сл.) која је тачно јединка у питању. („Био неки калуђер“)⁷² или б) полазећи само од себе, тј. властите неупућености одн. од своје намере да јединку третира као „неодређену“ без обзира на евентуално сазнање слушаоца о јединки (Погинуо *неки Бошковић*. — Бранио ме *некакав Николејшина Бурсаћ*).⁷³

3. ПОЈАМ ИДЕНТИФИКОВАНЕ ЈЕДИНКЕ

61. У до сада размотреним случајевима индивидуализације могли смо као општу, заједничку црту констатовати да је — одређеност, идентификованост јединке ирелевантна, тј. није био битан њен идентитет, без обзира на то да ли је а) остварењем глаголске радње већ ангажована одређена јединка или б) ангажовање још није остварено. До овога долази отуда што нема могућности или потребе да се маркира или асоцира у свести слушаоца дата (баш та, а не нека друга) јединка, тако да начелно нема ни сазнања о томе која је тачно јединка од могућих доспела у ситуацију о којој се говори.

Сасвим је другачији случај, међутим, примерима:

Жена имајући десет динара...изгуби један динар...И нашавши га сазове другарице своје говорећи: Ја нађох *динар изгубљени* (НЗ 178). *Тодор* доби страشان ударац кундаком (Топ. 2, 125). Још је увијек дијете...помисли *хоџа* (И. 85). Видите оног *срндаћа* што сам га заклао под брадом (Петр. 78). *Меџа* је плакао...кад су га одвојили у...кавез (И. 86). Пита за ријеч онај *чово* у црном руку (Ков. 34). Кад сам се полани вратио из Италије, дошао ми је

⁷² С обзиром на овакав биран положај именице у погледу њене одређености односно неодређености могуће је разумети и напоредну употребу (могућност напоредне употребе) неодређене заменице „неки“, „један“ (у функцији неодр. зам.) и сл., с једне стране, и придева „известан“ „дати“, „одређени“ и сл., с друге стране, иако су „неки“ и сл. и „извесни“ и сл. у ствари антонимне семантичке јединице (исп. ипак једнозначност у „Појавио се *неки* мачак“; „Појавио се *извесан* мачак“ и сл.).

⁷³ Исп. пример „Владико и браћо...одведе ми [дете] некрштен *човјек*... Дође учеван *човјек*“ — где је читаоцу, а и слушаоцима („браћи“), јасно да је реч о одређеној личности (учитељу „комунисти“), али говорно лице (поп) полази од тога да евентуално владици, коме се првенствено говор упућује, није јасно који је „човек“ имплициран у датој ситуацији, па отуда и неодређеност у третману именице.

до руку овај рукопис (Лаз. 35). Наш учитељ остави нас (И. 139). У тој се крчми није трпјела нечистоћа (Шим. 199). Држи — рече ујак (И. 163). Који је то Рашица?... Задњи с лијева! Задњи до нас! ... Овај лијепо човјек на вранцу с лијеве (И. 123). На мршаву, црну коњу указа се... коњаник... На том.. коњу тркао човјек још врло млад ... У руци је *шај*... коњаник носио „остан“ (И. 157). Именички појам не означава овде нити „један од динара“, нити „ма којег Тодора“, нити „неког хоџу“, „било којег срндаћа“, „сваки рукопис“ и сл., већ управо — „баш ту“ јединку (баш тај динар који је изгубљен, а не неки други; управо оног момка који се зове Тодор, други не долази у обзир; да је друга јединка у питању смисао реченице би био дезавуисан односно измењен). Сва говорна лица, дакле, знају (могу знати) не само о каквој јединки предмета или лица је реч, већ и о којој је тачно јединки реч, јер се она у тренутку говора јавља не само као ангажована, пробрана већ и релевантног идентитета, постоји знање о томе која је од безброј могућих доспела у дату ситуацију (друга није и не може бити смислом саопштења исплицирана) чиме се она јавља не само као ангажована већ и и д е н т и ф и к о в а н а, а тиме и потпуно — о д р е ђ е н а .

62. Сам процес идентификације у акту говорне комуникације није, међутим, једносмеран и скопчан је са низом и објективних и субјективних компонената. С обзиром на то да се тек за идентификовану индивидуу може рећи да је одређена јединка (у граматичком смислу, тј. субјективно) ми ћемо се на овоме посебно задржати.

Идентификација у говорном плану подразумева вољни поступак говорног лица којим оно настоји да слушаоца у говорном контакту упути на то да чулима властитог опажања или мишљења „препозна“ (евоцира у својој свести) управо ону јединку коју и говорно лице има на уму. Да би се то постигло, говорно лице мора лансирати одговарајуће детерминативне елементе, оне, наиме, по којима се дата јединка може сигурно „препознати“, тј. морају бити откривене оне карактеристичне особине по којима се, у границама извесног места у датом тренутку, једна јединка разликује од свих осталих на које би се смисао саопштења евентуално могао односити. Исп. — Ко је то Рашица? — Онај *лијепо* човјек на вранцу с *лијеве* стране. — Видите оног *срндаћа* *шићо* сам га *заклао* под брадом. — Пита за реч онај *чово* у *црном оделу*.

63. Као знак идентификације могу послужити, у основи, исти они критеријуми које смо и до сада евидентирали; међу њима најбитнији су: а) критеријум м е с т а : „Прочитао сам овај рукопис“ (при чему се

подразумева и *временска* опредељеност: рукопис који је у датом тренутку на овом месту односно који је био на своје (ономе) месту); „тај коњаник“ — који је био на оном месту, који се указао на оном месту или сл.; б) критеријум *о с о б и н е*: „Нађох динар *изгубљени*“ (при чему се као „особина“ могу узети и разне описне, контексне одредбе: „чово у *црном руху*“; „срндаћ *штио сам га заклао њод брадом*“ и сл.); в) критеријум *п р и п а д а њ а*: „*Наш* учитељ остави нас“, односно г) *к о м б и н а* — ц и ј а више таквих знакова који, у суштини, сви служе да откривањем (евочирањем) за распознавање битних компонената идентификују јединку: *Онај* чово у *црном руху*. — Видите *оног* срндаћа *штио сам га заклао њод брадом*⁴. — *Задњи с мијеве! Задњи до нас! Онај мијети* човјек на *вранцу с мијеве*.

Ови и овакви детерминативи су неопходни да би се избегла могућност да се јединка („срндаћа“, „динара“, „рукописа“ итд.) схвати шире или неодређено — само као „било која“ „нека“ „свеједно која“ јединка од могућих у датим границама места времена, припадања и сл. (Без детерминатива, наиме, саопштење „Нађох динар“, „Прочитао је *рукойис*“ итд. могло би можда да се схвати као: Нађох *било који* динар, Прочитао је *неки* рукопис, *један од* рукописа итд.). Говорном лицу је, међутим, стало да место појма у границама индивидуалног плана јасно одреди и да истакне да управо мисли на „овај“ (а не „онај“ или било који други) појединачни предмет, лице и сл.

64. Да би говором откривена својства могла одговорити својој намени, морају бити задовољена два основна услова:

1. у границама опсервација датог аперцептивног или евокативног места и времена мора егзистирати или се може претпоставити већи број или бар две јединке онога што именица значи, с тим да се само једна од њих може одликовати оним знаком који је за идентификацију употребљен;

2. лице којег ради се идентификација врши мора на основу свог властитог сазнања (аперцепције) бити у могућности да на основу саопштених података одреди која се јединка одликује датом карактеристиком.

65. Сам процес идентификативног упућивања може се, опет, обавити у двојаким околностима:

⁴ Биће важно истаћи — да се често многи од ових детерминатива могу објављивати и без стварне потребе, плеонастично (исп.: „... што сам га заклао њод брадом“) и могли би, објективно, и изостати. Међутим, у начелу, говорно лице ће увек употребити онолико идентификативних знакова колико буде сматрало да је потребно да се идентификација изврши.

1. дата јединка (она која се идентификује) може бити присутна, егзистирати *наочиглед*, у границама непосредне опсервације говорних лица (ситуација типична за живи, непосредни разговор) и

2. дата јединка може бити неприсутна (ван непосредне опсервације говорних лица, што је типично за писани језик и посредни начин споразумевања, мада, разуме се, није необично ни за директан говорни контакт).

Зависно од ових околности (присуства или одсуства дате јединке) зависи и начин на који ће се прибећи идентификативном упућивању на одређену јединку.

У првом случају (кад је јединка присутна) идентификација се постиже *демонстративно*, тј. у акту говора помињањем именице и њеног карактеристичног знака, као у примерима: — Који је то Рашица?... *Онај човек на вранцу с лијеве*⁷⁵ — Кад сам се полани вратио из Италије дошао ми је до руку *овај* рукопис. — Видите *онога* срндаћа. Исп. и веома уобичајена саопштења у разговорном језику типа: Додај ми *горњу* књигу (тј. књигу која је горе, при врху, на горњој полици и сл. — што се, начелно, може свести само на демонстративну заменицу „Додај ми „*иу*“ књигу“ — уз евентуално указивање на предмет покретом руке и сл.). — Уђи на *десна* (*висока, мала* или сл.) врата. — Седи на *ову* (*зелену, дрвену* и сл.) столицу. — Купићу ти ево *овај* (*зелени* и сл.) капут — итд.

Да напоменемо само још то да се у свим овим случајевима, као што се види, идентификација, тј. везивање особине за именички појам и указивање на одређену јединку врши у *самом акту говора* — већ у *првом спомињању* одговарајућих карактеристика, а не на основу „раније споменутости“, на чему, видели смо, инсистирају неки испитивачи и граматичари.

66. У другом, пак, случају (кад јединка одсуствује) процес идентификације је нешто сложенији.

Две су основне могућности да се она у таквим околностима обави.

а) Једна је да се на одређену јединку сабеседник упути — *а н а ф о р с к и*, тј. помоћу оних детерминативних индикатора који ће, по оцени говорног лица, у свести слушаоца евоцирати, асоцирати баш ону јединку на коју и говорно лице мисли и за коју и везује смисао саопштења.

⁷⁵ Детерминатив „с лијеве“ додаје се због тога што само „човек на вранцу“ не мора бити довољно карактеристично (могуће је да је у моменту саопштења двоје или више људи „на вранцу“, на исти начин као што би се и само „човек с лијеве“ могло односити и на друге индивидуе које су на том месту, с те стране.

Овакав поступак је чест у директном контакту говорних лица, мада, дакако, није необичан ни у другим приликама. Исп. у том правцу примере типа: Видео сам *оног човека* о коме смо јуче причали. — Сећаш ли се *оне девојке* с другим плетеницама? — Ипак сам купио *ону књигу*, и сл. (што се, начелно, може свести само на демонстративну заменицу анафорски употребљену: „Видео сам *оног*“ (човека). — Сећаш ли се *оне*“ (девојке) — уколико је, разуме се, овакво упућивање, са аспекта слушаоца, довољно да у његовој свести изазове представу адекватну оној у свести говорног лица).

Јасно је да у овом случају, међутим, мора постојати претходно сазнање о карактеристичној везаности предметног садржаја и онога што га чини својственим; тога морају бити свесни оба говорна лица, стим што говорник мора знати да су и слушаоцу дате појединости познате, јер у противном долази до неспоразума: идентификативно-анафорско упућивање бива промашено.

б) Други начин постизања идентификативног маркирања може се обавити — претходном презентацијом, тј. сликањем ситуације, увођењем предмета у причање у којем ће оно и надаље бити „присутно“, помињано. Ово бива онда када се о нечему (некоме) први пут поведе разговор, започиње излагање и сл. или када говорно лице није сигурно да у саговорничковој свести већ егзистира представа о том појму. Исп. у том смислу и примере:

Био некакав...калуђер, бијеле главе и браде, који се вазда Богу мољаше. Путујући једном...дође пред врата од авлије...*Калуђер*...уклони се мало за једно дрво...*Калуђер* бојећи се...притрчи (НПр. 122—123). Некакав краљ имао једну кћер, која је била много лијепа... Ми идемо ка *краљу* да просимо *девојку* (И. 206—208). Један богати чоек...крене из далеке земље, и...нанесе га једно вече пут пред кућу једнога...чоeka...*Домаћин* га једва дочека... *Домаћин* ради *госџа* одмах закоље брава (И. 206). Међу псима бијаше један матори пас... Онај матори *џас* стане говорити (И. 16). Жена...роди мушко дијете. Пошто *дијете* мало поодрасте, *жена* утече у село (И.). Био један цар, па имао три сина и једну кћер... Кад *девојка* одрасте...замоли се *оцу* своме да јој допусти да изиђе с браћом (И. 9). Био један човек па имао јединца сина. Овај *син* рече један пут *оцу* (И. 45). У капетана бијаше слуга болестан... И вративши се нађоше болеснога *слугу* здрава (НЗ 149). На коњу указа се коњаник... У руци је тај *коњаник* носио „остан“ (Шим. 157). Очу се...топот... коња... На њему [коњу] се указа млад алкар... Тај се *младић* натјецао (И. 125). На...коњу указа се коњаник...

На том...*коњу* тркао човјек још врло млад и лијеп (И. 157). Ја [Бошко] ћу својој цури сковати ђердан... Истом касно... [Петрица] заборави сасвим Бошка и његов...*ђердан* (И. 176). Скочио млад момак, војник на стражи [у понор]... Баш је била таква тамна ноћ... кад је тај млади *момак* стајао с пушком... на бедему (И. 81). Први његов сусед... био је адвокат Теодоровић...богат, угледан човек... Тај...*господин* имао је сина (Петр. 47). С друге стране потока појави се нечији мачак... Гојко...стаде да лаје...на *мачка*. *Мачак* престаде њушкати... и загледа се у...*лајача*... Одмах је осјетио да је овај...*галамџија* безопасан (Ћоп. 2, 79).

67. Тек након овога „представљања“ (или по терминологији неких граматика „првог спомињања“) оријентационих елемената могуће је јединку третирати идентификативно: — *Онај њас* стане говорити — Нађоше *болеснога слугу* здрава — Гојко стаде да лаје на *мачка*. *Мачак* престаде њушкати, загледа се у *лајача*, итд., под условом, дакако, да је јасно да се таква друга или индивидуа истих индикативних особина не налази у границама дате ситуације.

Акт „презентације“, рекли бисмо, да у ствари *говорним средствима* доводи јединку у „положај уочљивости“, чини је евидентном на тај начин што се актом говора објављује: да у извесним границама у извесно време постоји, егзистира таква и таква јединка (исп. „Међу псима“ (одредба по месту) бијаше (одредба по „времену“) један матори пас“ (именоване јединке); „У капетана („место“) бијаше (у извесно време) слуга“ (јединка везана датим координатама); „С друге стране потока (место) појави се („време“) нечији мачак“ (дата јединка) итд.).

68. У вези с овим могу се, мислимо, поставити неколика питања, као: зашто у првом случају (кад јединка присуствује) „презентација“ може да изостане, а у другом (кад јединка одсуствује) она мора да се изврши, односно: да ли заиста мора и од чега то зависи?

Начелно, „презентација“, тј. претходно помињање (уочавање) релевантних за идентификацију карактеристика мора се извршити онда када говорно лице има изричиту намеру да своме сабеседнику (слушаоцу) дату јединку и означи као „баш ту“, односно да изврши и д е н т и ф и к а т и в н о у п у ћ и в а њ е у том циљу да би и друго лице знало, уочило о којој се тачно јединки ради.

69. Помињање релевантних карактеристика односно њихово изостављање из говорног комплекса, међутим, само је формална ствар,

Јер саопштење (идентификација) начелно мора базирати на претходном аперцепирању тих карактеристика од стране другог лица било да се оне претходно помињу било да такво њихово помињање изостаје. У овом другом случају, претходна „презентација“, међутим, изостаје само у *говорном* комплексу, а не и — стварно, јер лице које прати говор у ствари већ има на основу властитих средстава опажања *претходно* сазнање о околини, јединкама које ту егзистирају, њиховим особинама, односима и др., тако да му се не морају и претходно саопштавати као чињенице које оно иначе не би знало).⁷⁶ Отуда „презентација“, на пример, не би морала претходити саопштењима: „Ми идемо *краљу* да просимо *девојку*“ — уколико би слушалац већ знао на којег „краља“ и „девојку“ говорно лице мисли; „На *црном коњу* је млад човек“ — уколико је слушао присутан тркама, па и сам може да одреди који је коњ у питању; на исти начин као и у „Донеси ми *црвени шал* из ормана“ и сл. Међутим, и у овим случајевима идентификативно опажање, препознавање дате јединке настаје тек након аперцепције односа јединке и њених карактеристика).⁷⁷

70. Укратко речено: без обзира на околности под којима се идентификација врши, неопходно је следеће: говорно лице мора имати на уму одређену јединку и жељу да је своме сабеседнику идентификативно означи, маркира, тј. да свест слушаоца у том правцу поистовети са својом. Слушалац, с друге стране, на основу датих карактеристика, мора властитим средствима аперцепције да јединку издвоји из збира осталих (препозна) и тек након таквог одабирања она ће за оба говорна лица бити идентична.

⁷⁶ Кад кажемо „претходно сазнање“, не мислимо, наравно, на сазнање стечено пре саопштења говорног лица, тј. искључиво пре *моментна говора* (мада може бити и тај случај). Под „претходним сазнањем“ подразумевамо момент пре самог *идентификативног аперцепирања* од стране слушаоца. Слушалац, наиме, пре самог саопштења: „Видите оног *срндаћа*“ није уопште тог срндаћа морао видети, па самим тим му нису морале бити евидентне ни његове релевантне карактеристике. Али пре момента самог препознавања, слушалац мора уочити појаву (срндаћа) као и речену особину да би постао свестан да је то управо она јединка на коју му и говорно лице скреће пажњу.

⁷⁷ Полазећи да тражи шал, слушалац не мора, на пример, знати (мада може претпоставити) да говорно лице има два или више шалова. Примајући налог „Донеси ми *црвени шал*“ слушалац може знати само толико да је у питању један одређени шал и да је он црвене боје. Који је то шал он ће знати тек када сам уочи и који је од постојећих шалова на датом месту *црвен*. Тек на основу тога сазнања (тј. успоставивши везу између јединке и особине) он ће извршити идентификацију, препознати шал на који је говорник мислио.

4. ОДРЕЂЕНОСТ ЈЕДИНКЕ ВАЊ ИДЕНТИФИКАТИВНИХ ПРОЦЕСА

71. Према томе, од „претходног сазнања“ зависи — могућност идентификације одређене јединке било да се на њу указује директно (демонстративно) или индиректно (посредством презентације или анафорски).

Међутим, то не значи да је и сама одређеност јединке зависна од могућности идентификовања, тј. од ранијег сазнања (спомињања, раније познатости и сл.). Раније сазнање слушаоца јесте — субјективна категорија, и стварна, објективна одређеност јединке не зависи од тога. Говорно лице може, на пример, објавити у акту говора безброј идентификативних података, па да јединка ипак остане за слушаоца нејасна, неидентификована (уколико не располаже претходним сазнањем о томе и која се јединка, за разлику од других, тим карактеристикама одликује), али то у исто време не значи да је тиме јединка и — објективно неодређена.

Исп. у том смислу примере:

Веле да је *моси* преко Ситнице турски (Шим. 38). Са женом [би]... проговорио само...о...*благу* што га је наслагао у пећи (И. 120). С *џрозора* на коме бијаше Срна видио се комад поља (И. 60). Она се загледала у...*новац* што јој је на длану блијештио (И. 163). С нијег све засипље...*млин* у коме је Боја одрасла (И. 56). Бошко се тужно загледао у... *вез* на њезиним прсима (И. 174). Сјетио се онога дана свога одласка у хајдуке кад га је она загрлила да остане (И. 102). Развеселила... би [се]...кад би гледала...комад црвене *чоке*, на који се имали пришити њезини... талијери (И. 184). *Моси* на Куту... из времена краља Николе бјеше пао под вјетром (Лал. 106). Сјећа се оног страшног *џредвечерја* негдје на раскаљаном *друму* иза Вировитице, када се колоном први пут пронесе вијест да Нијемци већ улазе село (Топ. 2, 89). Видјели су се... поред... *чесме* с лијеве стране *моси*а (И. 111). Чинило [му се] да је већ богзна откад заточен ту, у томе неугледном пустом *дочићу* (И. 62). Изненада бане на наш *бријег шекуџор* што је људима жиле пуштао и марви крв вадио (Ков. 66). Стари *наслоњач* што [је био] ... у нашем пријашњем *сџану*... — бијаше све покућство у тој собици (И. 164). Буљи обитељ у *лонац* у којем кркла и отпухује пара (Кал. 122).

Јасно је да је у свим случајевима реч о сасвим одређеној, тј. из збира издвојеној и ангажованој јединки, индивидуално егзистентној у датим границама места и времена. Тога је свестан и слушалац — у сваком случају, мада не мора и да зна која је тачно јединка имплицирана.

Мислимо да се, према томе, може закључити да је елеменат „раније споменутости“ и сл. у органској вези само са — идентификацијом, идентификативном аперцепцијом, али не и са одређеношћу јединке.⁷⁸

72. До изостанка идентификативног распознавања долази зато што или а) објављени подаци могу бити за слушаоца недовољни да би на основу њих утврдио идентитет јединке или б) с тога што говорно лице, саопштавајући податке, и не полази од наслона на слушаочев сазнајни потенцијал у вези са датом јединком, јер за тренутак говорне комуникације може бити и неважно да ли ће слушалац моћи јединку и да идентификује (свеједно је, рецимо, у датом тренутку — на којем је прозору Срна стајала, на „овоме“ или „ономе“; није уопште битно крчка ли у „овом“ или „оном лонцу“ итд.). У овом случају говорно лице, дакле, полази једино од себе, од властитог сазнања у вези са појмовима које говором лансира, не управљајући говор у идентификативном правцу.

73. Идентификативно упућивање на одређену јединку изостаје, међутим, сасвим нормално у оним случајевима — када се у говорно-аперцептивном комплексу јединка у датом тренутку већ јавља као идентификована, јасног идентитета за сва говорна лица, па самим тим, потреба за идентификативним упућивањем биеа излишна. Апелатив у тим ситуацијама има ранг ономастикона (или је већ властита именица), личног симбола, познатог саговорнику, па је и помињање знатно простије и може се свести чак и до заменице „он“ („тај“ и сл.). Такав је случај у примерима типа:

*Бак шта ће?... дивљан једе, а ђак меће у уста па баца крај себе (НПр. 187). А вук... опет лочи, лочи док му тргне вода на нос... Онда лисица узјаше на њ... Јадни вук почне је носити (И. 226). Сава се насмије, а удовица и Срна само су задивљено гледале (Шим. 73). Упутише се *сердар* и *сердаровица* са својом *Срном* да купе... грожђа (И. 69). *Алкар* још блећи него прије, успе се у алкарску ложу (И. 125). А *шврђава*, је... откад је остала пуста... казивала толико ствари као... узбуркана прича (И. 82). Подупирући се о... *кумординара* отетура из одаје (Ков. 200). *Илусијрисимус* је дуго дремуцао (И. 86). Шеташе испрекидано... *великаш* грлећи... гријешну жену (И. 120). Породи *удовица великашу* дијете, којему се толико радоваше... *йроводник* (И. 125). На тај повик изиђе*

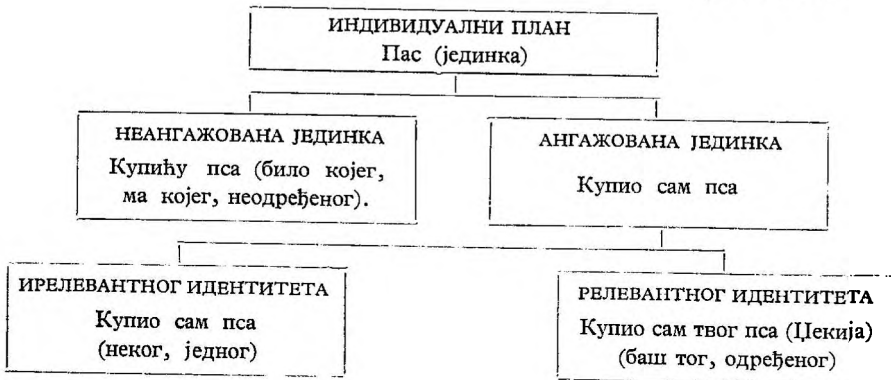
⁷⁸ Мишљење Миклошича и других о „ранијој споменутости“ (односно, рекли бисмо: о ранијем сазнању) има, дакле, свог оправдања, али не и као општи принцип, применљив и обавезно присутан у свим случајевима одређености већ само онда када је говорном лицу стало до тога да своје сабеседнику јединку идентификује.

Дорица (И. 130). На том месту где *Дрина* избија целом тежином своје...масе...стоји велики мост... Од тога моста...шири се... долина... На другој страни *моста*...протеже се поље... Тако *мост* [саставља]... два краја... *Мост* је око двестотине и педесет корака дугачак (Анд. 7—9). Пламен је јако осветљавао не само *мост* него и околину (И. 98). *Меца* је плакао кад су га одвојили у кавез (Петр. 86). *Пас*... још увијек стоји уз...*сељака* (И. 94). *Николејина* ... у чуду омјери...*комесара* (Ђоп. 1, 110). *Тодор* доби страشان ударац (Ђоп. 2, 125). Цептећи, *дјевојка* се приби уз *комију*... стресалући се од свакога...*пуцња* (И. 103). *Дјечак* је... жедан освете и с мржњом гледао... кров... негдашње школе (И. 50). Бранећи се од... немилих мисли *хома* је ... помишљао на цигарету (И. 80). *Сирци*... одмах сједе (Лал. 53). Томе је свему крив *Јовица* (И. 37).

У свим овим примерима именица није само јединка-апелатив, већ јединка сасвим јасног идентитета и за слушаоца Одређеност јединке овде проистиче, дакле, из саме с и т у а ц и је, захваљујући, наиме, чињеници да се у датим границама опсервације не налази друга јединка датог садржаја, односно да се њено евентуално постојање апстрахује, чиме се смисао саопштења нормално везује само за ту, а не другу такву јединку.⁷⁹

74. Шематски бисмо индивидуални план могли приказати овако:

⁷⁹ У противном, именица „ћак“, „лисица“, „вук“ могла би се схватити и „шире“, као — „некакав“, „било који“, „један од“ и сл. Евентуална потреба имплицирања друге јединке истог садржаја морала би се посебно нагласити; исп. у том смислу згодан пример код Андрића: Да би се јасно видела и потпуно разумела слика касабе и... односа према *мосту*, треба знати да у вароши постоји још једна ћуприја, као што постоји још једна река. То је Рзав и на њему... мост... Али иако постоје и још једна река и још један мост речи „на *ћуприји*“ не означавају никада рзавску ћуприју... него увек и једино *мост* на *Дрини* (Анд. 8—9).

III. НЕТИПИЧНЕ, ПРЕЛАЗНЕ КАТЕГОРИЈЕ

75. Између до сада показаних, јасно, мислимо, поларизованих категорија општег и индивидуалног (које се најбоље могу посматрати на функцији субјекта па и објекта) можемо уочити реченичне склопове са унеколико замагљеним односима како између општег и појединачног тако и између појединих индивидуално третираних позиција.

Поремећај ове врсте проистиче из с у б ј е к т и в н о г т р е т м а н а појединих појмова (чињеница, сазнања) који се говором имплицирају, било да их само говорно лице на свој начин лансира било да их слушацац на свој начин разумева. Ово се, опет, заснива на иначе сасвим нормалној могућности да оно што се говором казује и не мора увек (а понекад и не може) бити строго разграничено, поларизовано, на исти начин „осликано“ у сазнајном пољу говорника и слушаоца. Од низа постојећих факата (сазнања) говорник слушаоцу, наиме, у говорном контакту преноси само оно, онолико колико сматра да је у датој прилици потребно с обзиром на циљ саопштења.

У нашем случају, овај факат се може опазити у извесним односима реченичних елемената у којима долази а) до извесног замагљивања плана именице, одн. до извесне блискости, паралелизма општег и индивидуалног и б) до недовољног супротстављања ангажованог и неангажованог у оквиру индивидуалног плана.

1. ПАРАЛЕЛИЗАМ ОПШТЕГ И ЈЕДИНАЧНОГ

76. Замагљивање појма плана опажамо нарочито у оним ситуацијама када се именица лансира као „етикета“ датог именичког садржаја, као симбол „слике“ коју треба асоцирати, при чему се реализованост, оствареност или егзистентност датог садржаја у објективној стварности испољава веома слабо или чак никако, као у примерима:

Зацрвенјела се... као мак (Шим. 87). Тито ме сјећа на... *џаука* (Наз. 21). Вулкан... [је] *ошвор*, *џукоштина* (РСА). За вас је јазавац... безначајна *живоштина* (Петр. 79). Лав има *срце* (Држ. 307). Пишти као *гуја* у *џроцјеју* (Вук НПосл 310). *Голу коси* ни псето не ће (И. 52). Комунисти су му били нешто магловито... несигурно, на што се *озбиљан човјек* не би смио ослонити уколико већ није постао *црни очајник* (Ђоп. 2, 92). Јео је мрко... како не пристаје... *човјеку* (И. 150). Био [је] *кандидат* за... *џосланика* (И. 51). Ко ме данас није потребан *џуш* (И. 13). Шикара се уздизала као *бедем* (И. 21). Људи су се попут... *сиада* збијали (И. 17). Дијеге... се...

забринуло к'о *старац* (И. 85). Јаков... скакаше попут *дивљег вејра* (И. 138). Нос црвенио му се... као *маков цвећ* (И. 43). Али зато ако не буде Едуард *учењак*... биће он... *крчмар* (И. 73). Надалеко не бијеше... *мушкарца* буди ожењена, буди неожењена (И. 114). Све то [околина] ни на што не сјећа осим на... *јемса* којем неке бодљике јсш штрче (Шим. 18). Његова дуга коса... сличила... гриви *младога лава* (И. 195). Планине с обе стране тако су стрме и толико ублизу да изгледају као... *масив* (Анд. 7). Нигде освијетљена *окна* (Лал. 65).

Овакав амфорни положај у погледу плана карактеристичан је за оне реченичне склопове у којима се именица јавља као именски предикат (Јазавац је *животиња*. — Едуард ће бити *крчмар*) део именског предиката (Он је постао *очајник*) или у другим сродним склоповима где именица формално није именски предикат (Јаков скакаше попут *дивљег вејра*. — Нос му се црвенио као *маков цвећ*).

План субјекта (индивидуални) донекле се у оваквим случајевима рефлектује и на други именички појам (исп. „Јазавац је *животиња*“ — не може се заменити са — „свака“ *животиња*, „све“ *животиње*) мада не и сасвим (исп. знатну блискост општег и појединачног плана у: „Скакаше попут *вепра*“ и „Скакаше попут свих *вепрова*, *сваког вепра*“ односно и — „Скакаше попут било ког, ма ког *вепра*“ — (јер оно што начелно и једнако важи за „било коју“ *јединку* постаје у оваквим приликама ознака и „сваке“, и „свих“ *њих*) — где је слична употребљивост једине и множине).

77. Међутим, за све ове склопове је заједничко — етикетско искоришћавање апелатива, што у видском опозиционом пољу дезавуише одмеравање по линији одређености — неодређености.

Као и у општем плану, наиме, и овде имамо у ствари само — одређеност именичке представе, с тим што, формално, именица има индивидуални третман па можемо условно рећи да у оквиру оваквих склопова именица има смисао и н д и в и д у а л и з о в а н е и м е н и ч к е п р е д с т а в е .

2. ПАРАЛЕЛИЗАМ АНГАЖОВАНОГ И НЕАНГАЖОВАНОГ

78. Сличан је случај и са неким субјекатско-објекатским односно прилошкоодредбеним и др. позицијама именица у реченичним склоповима у којима се јединка, објективно, јавља као ангажована, из збира ситуацијом издвојена, али у оквиру саопштења такође искоришћена само као „етикета“, назив појма о коме је реч, односно

с којим је главни смисао саопштења у извесној вези. Исп. у том смислу примере:

Једанпут опет... њега ето из *каване*. Накривио... *шубару*, преко *јрсију* златан *ланац* (Лаз. 95). Он... газда... [је] са слугама... *јео сир* и... *сланину* (Ђоп. 2, 31). Од пуста страха није могао *главе* дићи (Шим. 31). Доле је вртар преривао *будаком*... земљу (И. 84). Ма шта је ово! — ускликну она... па се загледа у... *новац*. — Па видиш, *цекин* (И. 163). Приметише у плиткој, бистрој *води*... *коња*... *сандуке*... *униформе* (Петр. 92). Меца је плакао... када су га одвојили у... *кавез* (И. 86). Мала се спусти у *столицу* (И. 42). Он на... *коњу* утече (ИЕС 145). Турци послије... *боја* освоје Ранитовачу (И. 28). Изиђе из *гроба* један чоек (И. 122—3). Мерђан извади иза *јојаса нож* (Анд. 48). Склоних се под *крошњу сџабла* (Наз. 51). Преспавео сам у... *сџану* (И. 74). Коњоводац је послије пола сата нашао само *улар* (Ђоп. 1, 153). Николетина... погледа у... *грану* (И. 49). Баба извади у... *џањир* још *јуре* (И. 135). Жена спушта... *комџир* у земљане чиније (Ђос. 203).

Паралелизам ангажованог и неангажованог огледа се формално у евентуалној могућности употребе заменице „неки“, „један“ и сл. уз именицу (Једанпут ето га из „неке“ („једне“) *каване*) односно изостављања такве одредбе, мада етикетски третман начелно нерадо омогућава заменичко детерминисање (са „неки“ и сл.).⁸⁰ Јер, мада је именица пробрана, по карактеру односа ствари у оквиру саопштења она има у ствари, да тако кажемо, смисао — не у т р а л и з о в а н е а н г а ж о в а н о с т и, неутралне индивидуализације, и по томе је блиска индивидуализованој именичкој представи.

79. На терену (не)одређености ствар је слична као и у претходном случају: такво се опозиционо одмеравање испољава слабо: иако ангажована — јединка је употребљена као квалификација садржаја из једне општије перспективе, док је ангажованост споредна, мада, с обзиром и на ту околност (пробраност) она може евентуално да се разуме и као јединка ирелевантног идентитета, дакле — као субјективно (у

⁸⁰ Услед оваквог, „етикетског“ третмана, уз именице у оквиру овога типа саопштења неће се радо употребити „неки“, „један“ или — „известан“, „одређен“ и др., јер саопштење нема изразито смисао: Накривио је *једну* шубару. — Меца је плакао кад су га одвојили у *неки* кавез. — Мала се спусти у *извесну* столицу. — Он на *одређеном* коњу утече. — Николетина погледа у *дајџу* (*неку*, *одређену*, *једну* и сл.) грану — итд. већ просто: у питању је такав и такав именички садржај. Употреба неодређене заменице има, дакле, велики значај као индикатор елемента индивидуализације (исп. о томе касније у оквиру квалификативне функције).

говорном плану и, у првом реду, за слушаоца) — неодређена (исп. латентну могућност да се реченица — „Мала се спусти на столицу“ — двојако подразумева, или као — спусти се на неку (једну) столицу или као — спусти се на столицу [а не фотељу], тј. на овакав, а не онакав предмет).⁸¹

3. ЗАВИСНОСТ КАТЕГОРИЈСКОГ ЗНАЧЕЊА ЗБИРА ОД СЕМАНТИКЕ ИМЕНИЦЕ

80. На основу до сада изложеног, можемо констатовати да се (не)одређеност тиче пре свега именице, предмета (лица), а не особине, као и то да је (не)одређеност у тесној вези са опозиционим односом јединке према плану и збиру.

Међутим, збир јединки нормално је својствен само оним предметима који и у природи имају или могу имати своја појединачна материјална оформљења.

То другим речима значи да збир не могу претпоставити све именице, па ни све именице које означавају материјалне предмете. Зато, када је реч о (не)одређености односно опозицији јединке према збиру, треба указати и на неке специфичности које могу имати директног утицаја на основни проблем којим се овде бавимо.

81. Реално узевши, у збиру се не могу јавити они појмови који ни у природи немају збир, тј. који егзистирају само као а п с о л у т н е ј е д и н к е .

Такви би били:

а) *Сунце, Месец, Земља иако, рај, небо, атмосфера, свемир*, и др. (по граматичкој расподели углавном опште именице, али у суштини веома блиске властитим именицама);

б) појединачни појмови и предмети (означени искључиво властитим именицама) типа: *Југославија, Койаоник, Дунав, Европа, Ајлан-џик* и сл.

⁸¹ Елеменат издвојености из збира, објективне одређености и сл. резултат је извршења глаголске радње, а не смисла саопштења. Студа не мора да буде битне разлике између: „Радо служим у добра господара“ и „Служим у добра господара“ иако је у првом случају именица (господар) неиздвојена из збира, а другом јесте, јер у оба случаја саопштење има (може да има) само општији, квалификативни карактер (такав и такав појам), а не смисао опозиције одређености (ангажованости) према неодређености (појединачне ангажованости) јединке. Исп. у овом смислу у примере типа: Милош... кренуо у подофицирску школу... Његов отац... бунио се што му са земље одлази... радник (Њоп. 2, 54). Гојко пронађе Благоја, старијег темељита *сељака* (И. 94), где именица (радник, сељак) подразумева чак одређене личности (Милоша, Благоја), али се и поред тога оне овде узимају само као „етикете“, одредбе општијег значаја.

82. У збиру се, нормално, не могу јавити ни предмети који *немају јединке*. Такви су:

а) предмети означени градивним именицама, као: *вода, злато, вино, уље, дим, вајра* и др.,

б) појмови који немају јединке услед тога што већ својом *семантиком* означавају збир јединки, као: *војска, род, народ, скуп, збор, јублика, свети* [људи], *деца, господода, власиела, грање, лииће* и сл.

в) апстрактни, нематеријализовани појмови као: *животи, веселе, радост, срећа, џуга, јад, расположење, ход, њад, сећање, смисао, дух, схваћање* итд. чему су веома слични и блиски

г) појмови чија је материјализованост флуидна, условљена, а не предметна у смислу појединачног оформљења као сепаратне индивидуе, типа: *рај, говор, њоздрав, њосао, зеленило, мирис, вешар, глас, јуџиро, џролеће, светило, зима, свети, џојлина, рад, дан* итд.

Ових неколико случајева навели смо само илустрације ради. Њима се не исцрпљују све могућности.⁸²

83. Међутим, ваља напоменути да се мање-више сви ови и други слични појмови могу јавити у условном, релативном збиру. Нпр. „Југославија“, иако апсолутно јединачна, може се условно, у свести третирати и у „збиру“ (исп. *стара* Југославија : *нова* Југославија : *џредрајна* Југославија и сл.), као што се, с друге стране, природни збир или збирни појам може третирати као „јединка“ (исп. *овај* народ : *онај* народ; *српска* војска : *џурска* војска; *данашњи* човек [свет] : *џримџивни* човек [свет] и др.

Лична, властита имена (Петар, Стеван) могу чак подразумевати природни збир (многа лица имају такво име) и када се таква диференцијација жели постићи збир је могућ (исп. *високи* Петар : *мали* Петар).

Градивне именице такође могу претпостављати само условни однос јединке према збиру, исп. „*џијаћа* вода“ : „*слана* вода“ (— није „свака“ вода пијаћа или слана, већ само она која има дате квалитете) *јаче* куљено вино, *песак* у *реци*: *песак* у *мору* и сл., мада такав однос није у природи самих тих именица већ је резултат психо-језичке апстракције.

⁸² Исп. нпр. сасвим специфичан случај именица: *нос, чело, срце, глава* и сл. које имају збир (кад су у општем плану). Међутим, посматрани у односу на једнога човека њихов појам збира се гаси, јер сваки човек има само једно срце, чело, нос и сл. па се, начелно, и не може на њих указати диференцијалним детерминативом (*овај* твој нос: *онај* твој нос) као што се то, рецимо, може за *уво* (твоје *лево* уво *десно* уво).

Исто се може рећи и за именице које значе појмове апстрактног садржаја. Све оне могу се природно јавити само у условном збиру: „духовни живот“ није исто што и „загробни живот“, „данашњи живот“ и др.; „време“ је све што се под тим подразумева за разлику од: „савремено време“ или од „прошло време“ или од „ово време“ итд. Све је то извесна „условна индивидуализација“, „условна конкретизација“, „условна идентификација“ и сл.

84. Није тешко разумети откуда могућност успостављања оваквих условних јединки и збира. Док се, наиме, код предмета који имају природан збир полази од посебног ка општем (много појединачних јединки исте врсте дају и представу о врсти, збиру уопште) дотле се код оних других полази обрнутим путем: појам који сам собом значи искључиво јединку (*Сунце, Арсен, Месец, небо* и сл.), или искључиво врсту предмета (*вино, вода, њесак*) или представу (*живој, мирис, поздрав, њосао*) условно се развија у „јединке“, које опет стварају условни „збир“.

Ово омогућава, међутим, извесни сасвим објективни критеријуми, они, наиме, које смо и до сада помињали: место, време егзистенције, припадање, особина, однос и сл. Иако је, на пример: „Сунце“ апсолутно јединачно материјално остварење (нема реалног збира јединки) о њему се ипак може мислити говорити и „уопштено“ (такав и такав појам) и „посебно“, „индивидуализовано“, тј. као о појму који се може рашчлањавати у збир јединки с обзиром на бескрајан низ просторних и временских тренутака његове егзистенције, тренутно уочљивих особина и сл., према чему се може одмеравати ван опште представе о њему.

Исп. примере:

Големо Сињско поље на *жарком љетњем сунцу* чинило се још веће (Шим. 48). Сад је драга укочена...без *сунца на залазу* (И. 55). Опет се изведрило...па су...траци *подмлађеног сунца* продрли у колибу (И. 195). „Млад месец“, „Пун месец“ и сл. — где се „сунце“ („месец“ и сл.) јединачно, односно као изванредно сужени „збир јединки“ одређује по критеријуму времена („летње сунце“, а не „сунце уопште“), временско-месном опредељењу („сунце на залазу“) „особини“ („подмлађено сунце“) итд., јер оно у различитим тренуцима опажања има и различито место, особине, однос према другим предметима, лицима и сл. (исп. „*моје сунце*“, „*твоје сунце*“ итд.).

Исп. и следеће примере истог типа:

Неколико звјездица затрепта на *уском небу* (Шим. 48). Сад су се разликивали као „овчице“ по *бисџром њрољетном небу* (И. 153).

Сад се тмина почела спуштати с ниска неба (И. 82). Мјесец... сину на чистини ноћног неба (Ков. 147). Он [Шкуро] постаде опет онај *сѝари Шкуро*, логорник, сувопаран и општар (Ђоп. 2, 111) — где се општа представа о личности разбија у обзир („*сѝари Шкуро: садашњи Шкуро*“). Није [Шкуро]... више *негдашњи презрени ѝреѝарандисѝи* (И. 137). *Наш Арсен* [а не неки други]... замиловао Бурмазићеву вижљу (Шим. 176). Старина им на самрти открила *нови свијетѝ душевни* (И. 84). Шта те овамо довело из *далека свијетѝа* (Ков. 191). Неће дуго поживети на том [а не на неком другом]... *свијетѝу* (И. 64). Дај ми што у *жива усѝа*, а у *мрѝва* ми не треба (НПосл 61).

На исти начин појам „јединке“ и „збира“ на основу односа према критеријуму места, времена, припадања, особине итд. имамо и у нематеријалних и сл. именица, као у примерима типа:

Род зли и ѝрелубоѝворни тражи знак (НЗ 29). Чујем онај *глас* (Лал. 81). Као да је то један *нови раѝи* почиње (И. 162). Растерала око себе *овај влажан ѝролећни мирис* (Лаз. 84). Неће доживети *ѝај срећни час* кад ћу ја... вратити се ѝима (И. 81). Цијела крајина [је] у *раскошном ѝеѝњем сну* (Шим. 87). Тада се вјетар утишао као од *оног сиједног двијетѝила* што је с истока продирао у *муѝно обзорје* (И. 86). Врелашца се обарају преко *камења зарасла у ѝамну маховину* (И. 41). Слушала је *жамор дјечака* (И. 61). Нека би Бошко могао започети *наумљени ѝосао* (И. 102). Сјетио [се] оног... *ѝогледа ѝезина* (И. 102). Могао [се] разумети и *Јуричин... говор* (И. 177). Вјетрић [блажио]... *мирис кукуруза* (И. 65). Шумио живот *креѝка рашћа* (И. 59). Неуморан [је] *живоѝ на земљи* (Ђоп. 2, 7). Од *раног јуѝра* чека (И. 63). Онај *малоѝрећашњи круг*... поштовања брзо се растопи (И. 149). Одговара на *његов... ѝоздрав* (И. 111). Оставио [је] *свакодневни ѝосао* (И. 99).

Како се све то одражава на смисао видске системе, значења и дистрибуцију придевских форми, биће показано касније. Међутим, већ сада треба констатовати да појам плана и збира са свим својим компонентама има у томе битан значај.

На основу изложеног, могли бисмо дати следећи

Резиме

85. 1. Предметни садржај (именички појам) може бити третиран — уопштено, неиндивидуализовано („Вук длаку мења“) — саопштење имплицира *све* оно односно *сваку* јединку онога што се под датом именицом може подразумевати.

Пошто није имплицирана јединка, ни одређена ни неодређена — овде и нема могућности за опозиционо одмеравање одређености према неодређености јединке. Посматрано шире, у односу на свеукупан свет предмета, могуће је, међутим, у оваквим случајевима говорити о — одређености предметног садржаја („вук“ као општи појам сасвим је одређен у односу на све остале предмете, бића и сл. који нису „вук“).⁸³

2. Предметни садржај може бити третиран индивидуално, као јединка датог предметног садржаја („Ухватио сам *вука*“ — не значи „све вукове“ уопште).

Тек у овом случају могуће је говорити о (не)одређености јединке.

3. Начелно, међутим, у реалном свету, свака је јединка објективно (ван говорно-мисаоних процеса) одређена, јер, нормално, стоји у извесном односу према месту; тренутку своје егзистенције, у односу према другим предметима и сл.

4. Субјективно (у говорно-мисаоном комплексу) она може бити и одређена и неодређена, што зависи од могућности аперцепирања односа који сваку јединку карактеришу.

Солуције су ове:

а) Јединка може бити пробрана, ангажована у извесној ситуацији („Уловио сам *вука*“).

Ангажована јединка може бити лансирана, третирана као: 1) неодређена — кад се узима само као „једна од могућих“ „нека“ („Уловио сам једног (неког) *вука*“) или као „етикета“ извесног садржаја („Уловио сам *вука*, а не лисицу“), мада је она, својом ангажованошћу, објективно одређена, али је у исто време — ирелевантног идентитета.

Ангажована јединка може бити лансирана, третирана као 2) одређена, „баш та“, а не нека друга („уловио сам оног *вука* *што ми је заклао ову*“), кад се узима као јединка релевантног идентитета.

б) Јединка може бити непробрана, неангажована у извесној ситуацији („Радо бих уловио *вука*“). Неангажована јединка начелно је и неодређена — објективно и субјективно.

⁸³ У ширим границама могуће је говорити и о извесној условној „индивидуализацији“, јер је „вук“, само *један* садржај (један тип садржаја) међу многим другим садржајима општег света предмета, али ова индивидуализација није релевантна ни типична у склопу проблема који нас интересују.

★

86. С обзиром на постављене критеријуме одређености и неодређености извршили смо и класификацију језичког материјала пратећи при томе оно што је за ову прилику и основно — функцију и дистрибуцију двојакних морфолошких облика придева у нашем језику.

Боље прегледности материјала ради, антиципираћемо овде, пре преласка на излагање целокупне материје, нацрт основних категорија које обухватају првенствено атрибутивске.

Грубо скицирано, тај би распоред изгледао овако:

I. Идентификациона функција

1) Идентификација одређене јединке (тип: У капетана бијаше слуга болестан. Вративши се нађе болеснога слугу здрава, НЗ 149).

Основне карактеристике: Именички појам је обично апелатив. Придев је носилац карактеристичне особине за ту јединку. Функција: придев откривајући такву особину служи да слушаоцу одређену јединку идентификује, маркира, упућујући на њу преко особине. Морфолошки знак: обавезан је дужи облик придева. Краћи облик у оваквим приликама има другачију функцију (само квалификативну, без „упућивања“, адвербијалну и сл.; исп. Нађоше болеснога слугу здрава).

2) Идентификација одређене врсте. (тип: Из даљине плови *шешки бомбардер*, Топ. 1, 145).

Основне карактеристике: Именички појам је апелатив који подразумева могућност рашчлањавања, специфицирања датог садржаја, разбијање на типове, врсте. Придев — репрезентира низ особина које одликују врсту (не своди се само на знак оне особине коју сам по себи значи). Функција: придев упућује на типолошку рашчлањеност основног садржаја. Морфолошки знак: начелно је обавезан дужи облик придева. Краћи облик у овим приликама елиминише „репрезентативни“ типолошки карактер и своди придев на ознаку само оне особине коју придев сам по себи значи (исп. *шежак бомбардер*, тј. *бомбардер је тежак*).

II. Дескриптивна функција

1) Директна дескрипција (тип: У то вријеме био је већ у Београду *славни Ази-Мустјајаша*, ИЕС 4).

Основне карактеристике: Именички појам је начелно властита именица или апелатив у рангу властите именице, тј. већ идентификован појам. Придев је носилац било које латентне особине. Функција: разрада

информације, стилско осликавање одређеног појма. Морфолошки знак: уобичајен је дужи облик придева. Краћи облик у овим позицијама инклинира адвербијалном, предикатоидном положају придева (исп. У то вријеме био је већ у Београду славан Ади-Мустајпаша, тј. Мустајпаша је већ био славан).

2) Индиректна дескрипција (тип: Овај је бињиш у ризници *ѿлеменийого Госѿодина Павла* Чарнојевића, ИЕС 236. — Овај *славни и родољубиви Србин* (тј. Лучић] ми је сакупио сто и шест пренумераната, НПосл. XIII).

Основне карактеристике: Именички појам је начелно апелатив-атрибутив, апозиција или елипса, тј. квалификативна именица која стоји уз име или подразумева име, идентификован појам. Придев је носилац латентне особине. Функција: разрада, осликавање основног појма у спрези са именицом-апелативом на који се наслања. Морфолошки знак: начелно долази дужи облик придева. Краћи облик понаша се слично као у претходном случају.

III. Квалификациона функција

1) Квалификација ангажоване јединке (тип: У том и том селу има један *богаи* сељак само је несретан, НПр. 96).

Основне карактеристике: Именички појам је углавном апелатив, знак неидентификованог појма. Придев је носилац ма које особине датог појма. Функција: квалификација у презентационом смислу (објављивање релевантне особине). Морфолошки знак: начело долази краћи облик придева.

2) Квалификација неангажоване јединке (тип: Међедовић му [ковачу] рече да од свега гвожђа *добар буздован* да скује, НПр. 3).

Основне карактеристике: Именички појам је апелатив, обележје предметног садржаја. Придев: носилац латентне особине. Функција: квалификација у чистом детерминативном смислу. Морфолошки знак: начелно само краћи облик придева.

Поред ових, атрибутских позиција посебно ће се размотрити функције придева у самосталној, именичкој служби, те у специфичним односима (квалификативни генитив, генитив устаљених израза, предикатоидни односи и сл.).

(Н а с т а в и ћ е с е)